

Από τη νόηση στη φωνή.

γλωσσολογία

mosc

mathesis

Φοίβος Παναγιωτίδης

Τι είναι γλώσσα;

απομαγνητοφωνήσεις

βιντεοδιαλέξεων του διαδικτυακού μαθήματος γλωσσολογίας

Το Κέντρο Ανοικτών Διαδικτυακών Μαθημάτων Mathesis, ιδρύθηκε το 2015 ως ένα ιδιαίτερο τμήμα των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης (ΠΕΚ) με αποκλειστικό σκοπό τη δημιουργία και δωρεάν προσφορά στους φοιτητές, τους επαγγελματίες επιστήμονες και το ευρύτερο κοινό, διαδικτυακών μαθημάτων στο επίπεδο των καλύτερων διεθνών προτύπων. Δηλαδή στο επίπεδο που επιδιώξαμε να κινείται το εκδοτικό μας πρόγραμμα και στο παραδοσιακό έντυπο σύγγραμμο.

Πιστεύουμε ότι η χώρα μας δεν επιτρέπεται να μείνει έξω από τις επαναστατικές αλλαγές που συντελούνται παγκοσμίως σε αυτό το θέμα και κρίναμε ότι ήταν υποχρέωσή μας, ως μη κερδοσκοπικού οργανισμού που υπηρετεί δημόσιους σκοπούς και αξίες, να δημιουργήσουμε μέσα στις ΠΕΚ μια εθνική εστία διαδικτυακών μαθημάτων που θα παρακολουθεί τις διεθνείς εξελίξεις και θα προσπαθεί να συμβαδίζει με αυτές.

Με τον τρόπο που τα βλέπουμε εμείς –αλλά και πολλοί άλλοι στον διεθνή χώρο– τα διαδικτυακά μαθήματα δεν είναι παρά μια νέα εκδοχή πανεπιστημιακών συγγραμμάτων –βιβλιομαθήματα, πολυμεσικά ή διαδραστικά βιβλία είναι κάποιοι δικοί μας όροι γι’ αυτά– τα οποία, επομένως, απαιτούν έναν ειδικευμένο φορέα με ακόμα υψηλότερο επίπεδο επαγγελματισμού και εμπειρογνωμοσύνης από ό,τι στο παραδοσιακό έντυπο βιβλίο. Έτσι, το Mathesis προέκυψε φυσιολογικά ως η επέκταση των ΠΕΚ στον χώρο των Μαζικών Ανοικτών Διαδικτυακών Μαθημάτων (ΜΑΔΙΜ ή ΜΟΟCs = Massive Open Online Courses).

Το όνομα mathesis προέρχεται από το mathesis universalis του Καρτέσιου. Μια προσπάθεια να οικοδομηθεί –με αφετηρία την αρχαιοελληνική σημασία των λέξεων μάθημα, μάθηση, μαθηματικός– μια καθολική επιστήμη βασισμένη στον αποδεικτικό λόγο των Μαθηματικών. Στη δική μας, ταπεινότερη εκδοχή, το όνομα υποδηλώνει απλώς την πρόθεσή μας να προσφέρουμε μαθήματα που θα εκτείνονται σε όλο το φάσμα των βασικών επιστημών. Από τα μαθηματικά και τη φυσική έως την ιστορία και τη φιλοσοφία.

Όσο για το λογότυπό μας –το γράμμα Μ του Mathesis μ’ ένα ανοικτό κύκλο γύρω του όπως στο κατ’ εξοχήν σύμβολο της διαδικτυακής εποχής μας, το @– θελήσαμε να υποδηλώνει ότι πιο παλιό και ότι πιο σύγχρονο συνάμα στην έννοια της μάθησης. Μάθηση μέσω διαδικτύου.

Αν ήταν όμως να συνοψίσουμε την αποστολή μας σε μία μόνο λέξη, αυτή θα ήταν τούτη: Ποιότητα. Αυτή είναι η βασική αξία του Mathesis.

Αντίθετα με την κρατούσα άποψη –πως ότι σου προσφέρεται δωρεάν δεν δικαιούσαι να το κρίνεις και να έχεις απαιτήσεις για την ποιότητά του– εμείς πιστεύουμε πως μόνο η υψηλή ποιότητα είναι συμβατή με την ευγένεια που εμπεριέχει η έννοια του δωρεάν· η

mathesis

μάθημα

γλωσσολογίας ΓΛ1

Το μάθημα αυτό αποτελεί μια συστηματική εισαγωγή στις γλωσσικές σπουδές. Σκοπός του είναι η γνωριμία με τη Γλωσσολογία μέσα από βασικές ερωτήσεις σχετικά με τη γλώσσα όπως τι είναι γλώσσα; , "ποια είναι η σχέση της γλώσσας με τον πολιτισμό αλλά και με τη σκέψη;" , "είναι ανθρώπινο προνόμιο η γλώσσα;" , "από τι είναι φτιαγμένη και πώς λειτουργεί η γλώσσα;" . Επίσης, το μάθημα καταπινεται με το γιατί υπάρχουν διαφορετικές γλώσσες, ως προς τι διαφέρουν μεταξύ τους αλλά και με τα κοινά μεταξύ τους στοιχεία. Τέλος, το μάθημα εξετάζει τι είναι Γλωσσολογία και προσφέρει μια ξενάγηση με παραδείγματα στην ανάλυση της δομής και της λειτουργίας της γλώσσας.

Φοίβος Παναγιωτίδης

διδάσκων

Ο Φοίβος Παναγιωτίδης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Θεωρητικής Γλωσσολογίας και Αντιπρόεδρος του Τμήματος Αγγλικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Έσσεξ (2000) και συγγραφέας του *Μίλα μου για γλώσσα*, εκλαϊκευτικής εισαγωγής στη Γλωσσολογία (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013) καθώς και δύο μονογραφιών: της *Pronouns, Clitics and empty nouns* (Benjamins, 2002) και της *Categorial Features: a generative theory of word class categories* (CUP, 2015). Έχει κάνει πάνω από 150 ανακοινώσεις και διαλέξεις ενώ έχει δημοσιεύσει εκτενώς σε διεθνή περιοδικά και σε συλλογικούς τόμους. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται οι λεξικές κατηγορίες, τα επίθετα, οι ρίζες, οι αντωνυμίες, το ονοματικό σύνολο, οι μεικτές κατηγορίες και η σύνταξη της ελληνικής και των βαλκανικών γλωσσών.

εβδομάδα 1

Πώς μελετάμε τη γλώσσα;

- 1.1: Η γλωσσολογία ως γνωστική επιστήμη.
- 1.2: Η αυτονομία της γλώσσας.
- 1.3: Γλώσσα και σκέψη, γλώσσα και επικοινωνία.

εβδομάδα 3

Γλωσσική ποικιλότητα.

- 3.1: Γλωσσικά καθολικά γεωγραφικά και “γενετικά” χαρακτηριστικά.
- 3.2: Τυπολογία επιφανείας και τυπολογία βάθους
- 3.3: Τα όρια της γλωσσικής ποικιλότητας.

εβδομάδα 5

Πώς χτίζεται η γλωσσική δομή.

- 5.1: Οι βασικές λειτουργίες: Συγχώνευση και Συμφωνία στη σύνταξη.
- 5.2: Συγχώνευση.
- 5.3: Συμφωνία.

εβδομάδα 2

Υπάρχει γλωσσικό ένστικτο;

- 2.1: Βιογλωσσολογία.
- 2.2: Γλωσσική κατάρτιση.

εβδομάδα 4

Από τις γλωσσικές κατηγορίες στη γλωσσική δομή.

- 4.1: Τι (δεν) είναι γραμματική.
- 4.2: Η έννοια του χαρακτηριστικού.
- 4.3: Λεξικές και λειτουργικές κατηγορίες.

εβδομάδα 6

Φαινόμενα, περιγραφές, θεωρία.

- 6.1: Φωνολογία και μορφοφωνολογία Επεξεργασία.
- 6.2: Μορφολογία Επεξεργασία.
- 6.3: Σύνταξη Επεξεργασία.

πρόγραμμα

1.1: Η γλωσσολογία ως γνωστική επιστήμη.

V1.1.1 Τι μελετάμε όταν μελετάμε τη γλώσσα; Είναι όλα γλώσσα;	https://youtube.com/dPDfosRjIRo	10
V1.1.2 Η γλώσσα ως σύστημα.	https://youtube.com/nIK0yMIVPPc	13
V1.1.3 Η γλώσσα ως νοητικό φαινόμενο. Η γλώσσα ως όργανο.	https://youtube.com/EdIE6CNQTy8	15
V1.1.4 Θεωρία και τυπολογία.	https://youtube.com/VywwQ843Wtdk	17

1.2: Η αυτονομία της γλώσσας.

V1.2.1 Κουλτούρα και γλώσσα.	https://youtube.com/bs346v2imD8	20
V1.2.2 Άλλο γλώσσα, άλλο ορολογία.	https://youtube.com/dUQagEgn6vM	23
V1.2.3 Γλωσσικός ντετερμινισμός: η "υπόθεση Sapir-Whorf" και οι εκδοχές της.	https://youtube.com/w0Etr0qoqKg	24
V1.2.4 Όλες οι γλώσσες είναι ίσες. Ομιλούμενες και νοηματικές γλώσσες.	https://youtube.com/vJQdSXNvJWY	27
V1.2.5 Η αυτονομία της γραμματικής.	https://youtube.com/ckPRVfEtnBM	30

1.3: Γλώσσα και σκέψη, γλώσσα και επικοινωνία.

V1.3.1 Διαμορφώνει η επικοινωνία τη γραμματική;	https://youtube.com/Bt1d0R4H0LI	36
V1.3.2 Φωνολογία- μορφολογία- σύνταξη.	https://youtube.com/uREPeSyJN0Q	38
V1.3.3 Είναι η γλώσσα αναπόσπαστο μέρος της νόησης;	https://youtube.com/OC7EMCfZQ98	40

περιεχόμενα

εβδομάδα 1
Πώς μελετάμε τη γλώσσα;

εβδομάδα 1 Πώς μελετάμε τη γλώσσα;

- 1.1: Η γλωσσολογία ως γνωστική επιστήμη.
- 1.2: Η αυτονομία της γλώσσας.
- 1.3: Γλώσσα και σκέψη, γλώσσα και επικοινωνία.

Η
γλωσσολογία
ως γνωστική
επιστήμη.

Μιλώντας κανείς για τη γλωσσολογία πρέπει να σταθεί στο *τι δεν είναι γλωσσολογία* – πρέπει δηλαδή πρώτα να λύσει κάποιες παρεξηγήσεις. Ξεκινάμε λοιπόν με έναν απλό ορισμό: *Γλωσσολογία είναι η επιστημονική μελέτη της γλώσσας* ως εδώ μια χαρά. Από κει και πέρα –όπως είπα και πριν– υπάρχει το ζήτημα του *τι δεν είναι γλωσσολογία*. Θα μπορούσα να σας πω την ιστορία που λέμε συνήθως οι γλωσσολόγοι όταν ξεκινάμε ένα μάθημα γλωσσολογίας, ότι πήγαμε σ' ένα τραπέζι και μας είπαν: “ο! είσαι γλωσσολόγος, πρέπει να προσέχουμε πώς μιλάμε, πες μας αν πρέπει να λέμε ‘καταρχήν’ ή ‘καταρχάς’ κλπ.” Θα το παραλείψω, και απλώς θα σας πω ότι η γλωσσολογία δεν ασχολείται με τη *ρύθμιση*, τουλάχιστον δεν είναι το πρώτο της μέλημα. Τι θα πει ρύθμιση; Ρύθμιση θα πει να ασχολούμαστε με το κατά πόσο μιλάμε σωστά, αν τα ελληνικά μας είναι εντάξει, αν το σωστό είναι –όπως είπα πριν– ‘καταρχήν’ ή ‘καταρχάς’, και όλα αυτά.

Η γλωσσολογία δεν έχει ως αποστολή να μας βάλει ή να μας μάθει να μιλάμε σωστά. *Η γλωσσολογία είναι η επιστημονική μελέτη της γλώσσας και μόνο*. Βεβαίως ως γλωσσολόγοι θα ασχοληθούμε με το τι κάνει κάποιους “τύπους” σωστότερους από άλλους: π.χ. ως γλωσσολόγοι θα ασχοληθούμε με το γιατί το ‘πιανόντουσαν’, το ‘πιανόσαντε’ και το ‘πιάνονταν’ ή ακόμα και το καινοφανές αρχαιοπρεπές ‘επιάνοντο’, ακούγονται τόσο διαφορετικά, τόσο περίεργα, και δημιουργούν τόσο διαφορετικές διαθέσεις αλλά και διαφωνίες για το τι είναι σωστό και τι είναι λάθος. Αλλά δεν είναι αυτό παρό μόνο ένα από τα πάρα πολλά πράγματα με τα οποία ασχολείται η γλωσσολογία.

Η γλωσσολογία αγκαλιάζει τη γλώσσα, αγκαλιάζει το γλωσσικό φαινόμενο στο σύνολό του, και το μελετάει επιστημονικά. Προσπαθούμε λοιπόν *κάνοντας γλωσσολογία*, πρώτα απ' όλα να περιγράψουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε το γλωσσικό φαινόμενο, τα γλωσσικά φαινόμενα, όλα όσα έχουν να κάνουν με τη γλώσσα. Ό,τι έχει να κάνει με τη γλώσσα και θέλουμε να το μελετήσουμε επιστημονικά είναι γλωσσολογία.

Αυτή λοιπόν είναι μια πρώτη παρεξήγηση που πρέπει να λύσουμε. Γλωσσολογία δεν είναι η ρύθμιση, γλωσσολογία δεν είναι να σας πει κάποιος πώς να μιλάτε σωστά και αν το ‘καταρχήν’ ή το ‘καταρχάς’ είναι αυτό το οποίο θα έπρεπε να χρησιμοποιείτε.

Υπάρχει μια δεύτερη παρεξήγηση η οποία είναι “τι είναι γλώσσα”. Εδώ τα προβλήματα είναι περισσότερα. Στον πυρήνα της γλωσσολογίας βρίσκεται η *θεωρητική γλωσσολογία* – εισαγωγή στην οποία αποτελεί και αυτό το μάθημα. Η θεωρητική γλωσσολογία ασχολείται με τη γλώσσα καθεαυτή. Άρα η επόμενη ερώτηση που πρέπει να κάνουμε (ή μάλλον η επόμενη πα-

ρεξήγηση που πρέπει να λύσουμε) είναι “τι είναι γλώσσα”. Υπάρχει η τάση ή η διάθεση να θεωρούμε ότι είναι τα πάντα γλώσσα. Ή αν είμαστε λίγο πιο συντηρητικοί, ή λίγο πιο συμμαζεμένοι, να θεωρήσουμε ότι πολλά πράγματα είναι γλώσσα. Μιλάμε για τη *γλώσσα του σώματος*, μιλάμε για τη *γλώσσα της μουσικής*, για τη *γλώσσα του κινηματογράφου*, μιλάμε για τη *γλώσσα των νέων*, μιλάμε για τη *γλώσσα του Παπαδιαμάντη*... κι αναρωτιέται κανείς αν όλα αυτά τα πράγματα είναι γλώσσα, αν όλα αυτά τα πράγματα είναι η γλώσσα *καθεαυτή*. Και υπενθυμίζω, η γλώσσα καθεαυτή είναι το αντικείμενο της θεωρητικής γλωσσολογίας.

Είναι λοιπόν όλα γλώσσα; είναι η μουσική γλώσσα; είναι η μόδα γλώσσα; Όχι! Και γιατί υπάρχει αυτή η αντίληψη; Όπως θα δούμε και σε άλλα μαθήματα, παρακάτω, καθώς θα προχωρούμε, οι άνθρωποι αγαπούμε πολύ τη γλώσσα και ασχολούμαστε πολύ με τη γλώσσα, γιατί η γλώσσα –λένε κάποιοι– μας κάνει *ανθρώπους*. Ξέρετε, όπως όταν έχει κάποιος ένα μουσικό ταλέντο επενδύει σ’ αυτό. Κι εμείς οι άνθρωποι, ως είδος, επενδύουμε στη γλώσσα γιατί ενδεχομένως η γλώσσα μάς κάνει ανθρώπους. Αλλά αυτό είναι πολύ γενικό. Πιο συγκεκριμένα: γιατί να πει κάποιος ότι ο κινηματογράφος είναι γλώσσα; γιατί να πει κάποιος ότι η μόδα είναι γλώσσα; Η απάντηση είναι το έργο του πατέρα, του θεμελιωτή της σύγχρονης γλωσσολογίας, που πέθανε το 1911, του Ferdinand de Saussure (Φερντινάντ ντε Σωσσύρ) ο οποίος μελέτησε τη γλώσσα από τη σκοπιά της γλώσσας ως συστήματος σημείων. Τι θα πει σημείο; Σημείο είναι –ας το πούμε λίγο ανακριβέστερα, αλλά πιο κατανοητά– ένα *σύμβολο*.

Ο Σωσσύρ λοιπόν θεωρούσε τη γλώσσα ένα *σύστημα συμβόλων*. Τι εννοούμε σύμβολο; Σκεφτείτε τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας (Κ.Ο.Κ.), ή ας τον πούμε, ένα σημειωτικό σύστημα. Ο κώδικας οδικής κυκλοφορίας είναι ένα σημειωτικό σύστημα – ένα σύστημα σημείων (σημείων: σαν να λέμε συμβόλων). Τι είναι ο κώδικας οδικής κυκλοφορίας; Είναι ένα σύστημα από *σήματα* τα οποία έχουνε μία συγκεκριμένη ερμηνεία (μία συγκεκριμένη σημασία), η οποία όμως δεν έχει να κάνει με το ίδιο το σήμα.

Ένα απλό παράδειγμα: το ότι ένα σήμα το οποίο είναι μέσα σε κόκκινο τρίγωνο σημαίνει προειδοποίηση δεν προκύπτει από το ότι έχουμε ένα κόκκινο τρίγωνο, δηλαδή δεν υπάρχει κάποια φυσική σύνδεση μεταξύ του να έχεις ένα κόκκινο τρίγωνο και να προειδοποιείς. Αντίστοιχα, ένα σήμα το οποίο είναι μπλε –που δηλώνει υποχρέωση– είναι μπλε γιατί μιλάμε για σημεία, μιλάμε για σύμβολα, μιλάμε για μια αυθαίρετη, όπως είπε ο Σωσσύρ, σχέση μεταξύ μιας σημασίας, του *σημαινόμενου* –εν προκειμένω προειδοποίηση ή υποχρεωτική πορεία– και ενός *σημαίνοντος* – εν προκειμένω κόκκινο τρίγωνο ή σήμα χρώματος μπλε.

Αν λοιπόν δει κανείς τη γλώσσα ως σύστημα σημείων και μόνο ως *σημειωτικό σύστημα*, τότε θα συμπεράνει ότι ναι, όντως,

γλώσσα είναι και η μόδα, γλώσσα είναι και ο κώδικας οδικής κυκλοφορίας φυσικά, γλώσσα είναι και ένα σωρό άλλα πράγματα. Αυτό όμως δεν ισχύει. Δεν ισχύει γιατί η γλώσσα έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν από τα άλλα σημειωτικά συστήματα, κάτι που θα δούμε παρακάτω. Μια άλλη σύγχυση προκύπτει από το γεγονός ότι η γλώσσα είναι οργανωμένη πάνω σε αυτό που λέμε *δομή*, και θα εξηγήσουμε αργότερα τι είναι δομή, αναλυτικά με παραδείγματα κλπ.

Δομή έχει και η μουσική. Η μουσική, ως σύστημα, έχει δομή γιατί είναι οργανωμένη από μικρά *στοιχεία* –ας πούμε από νότες– οι οποίες συνδυάζονται μεταξύ τους για να δώσουν ένα ευρύτερο σύνολο. Η γλώσσα όμως, η ανθρώπινη γλώσσα –το αντικείμενο της θεωρητικής γλωσσολογίας–, η γλώσσα που ακούτε τώρα να χρησιμοποιώ για να σας απευθυνθώ δεν είναι μόνο δομή. **Αρα λοιπόν η ανθρώπινη γλώσσα δεν είναι μόνο δομή, και η ανθρώπινη γλώσσα δεν είναι μόνο σημεία. Η ανθρώπινη γλώσσα είναι αυτά τα δύο μαζί και κάτι άλλο.**

Το αντικείμενο της θεωρητικής γλωσσολογίας, της επιστήμης της γλώσσας είναι ακριβώς η **ανθρώπινη γλώσσα καθεαυτή.**

Σας είπα πριν για παρεξηγήσεις κι ότι καλώς ή κακώς όταν ξεκινάει κανείς ν' ασχοληθεί με τη γλωσσολογία πρέπει να λύσει μια σειρά από παρεξηγήσεις. Η πρώτη παρεξήγηση ήταν ότι η γλωσσολογία δεν είναι ρύθμιση, γλωσσολογία δεν είναι να σας διορθώνω. Η δεύτερη ήταν ότι δεν είναι όλα γλώσσα. Η τρίτη είναι **"η γλώσσα δεν είναι λέξεις"**. Αυτό είναι βασικό και θεμελιώδες.

Οι περισσότεροι άνθρωποι, τον περισσότερο καιρό, όταν μιλάμε για γλώσσα μιλάμε για λέξεις. Σας είπα πριν για τη *γλώσσα των νέων*. Όταν λέμε η *γλώσσα των νέων* δεν εννοούμε ότι οι νέοι μιλάνε μια διαφορετική γλώσσα, ότι μιλάνε ας πούμε καταλανικά ή κινέζικα, λέμε ότι χρησιμοποιούν ένα λεξιλόγιο διαφορετικό απ' αυτό των ενηλίκων – ενδεχομένως. Και εδώ και σε πάρα πάρα πολλές άλλες περιπτώσεις, όταν λέμε "γλώσσα" καταλαβαίνουμε "λέξεις". Αυτό είναι κάτι που προσπαθούμε οι γλωσσολόγοι να αναιρέσουμε, που προσπαθούμε να εξηγήσουμε ότι αποτελεί πλάνη. **Οι λέξεις από μόνες τους δεν είναι γλώσσα**. Το πιο ευτελές παράδειγμα είναι αν σκεφτεί κανείς ότι παίρνοντας ένα λεξικό της γαλλικής γλώσσας και μαθαίνοντας –κατά κάποιον τρόπο– όλες τις λέξεις, σαφώς δεν μιλάει γαλλικά, σαφώς δεν καταλαβαίνει γαλλικά. Οι λέξεις είναι αναπόσπαστο στοιχείο της γλώσσας, και καθώς θα προχωράει το μάθημα θα δούμε ακριβώς πώς, αλλά γλώσσα δεν είναι λέξεις, η γλώσσα σε καμία περίπτωση δεν είναι μόνο λέξεις. Αν πάρω λέξεις και τις έχω και τις πετάξω έτσι χύμα έχω μία *σαλάτα λέξεων* (αυτό είναι τεχνικός όρος είτε το πιστεύετε είτε όχι).

Για να έχω γλώσσα χρειάζομαι λέξεις αλλά χρειάζομαι και κάτι άλλο, χρειάζομαι αυτό το οποίο –θα εξηγήσουμε αναλυτικά αργότερα, αλλά– ας [το] ονομάσουμε τώρα **γραμματικούς κανόνες**. **Για να έχω γλώσσα χρειάζομαι λέξεις απ' τη μια και γραμματικούς κανόνες από την άλλη**. Αυτό είναι πάρα πολύ βασικό, είναι θεμελιώδες. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε σοβαρά και σε βάθος τη γλώσσα αν δεν έχουμε υπόψη μας το γεγονός ότι γλώσσα είναι και λέξεις και γραμματικοί κανόνες. Η ανθρώπινη γλώσσα δεν είναι μόνο λέξεις.

Τι είναι αυτοί οι γραμματικοί κανόνες; Αυτοί οι γραμματικοί κανόνες δεν είναι οι κανόνες που μαθαίνουμε στο σχολείο – θα μιλήσουμε και γι' αυτούς. **Γραμματικοί κανόνες είναι οι υπόρρητοι, οι υποσυνειδητοί, αν προτιμάτε, κανόνες με τους οποίους συνδυάζουμε ας πούμε τις λέξεις** –θα το βασανίσουμε αυτό λίγο παρακάτω, καθώς θα προχωράει το μάθημα– **για να φτιάξουμε προτάσεις, για να παραγάγουμε λόγο**. Άρα, όταν μιλάμε για γλώσσα, για τη γλώσσα καθεαυτή, μιλάμε από τη μια για λέξεις και από την άλλη για υπόρρητους, υποσυνειδητούς κανόνες γραμματικούς.

Γιατί υπόρρητους, γιατί υποσυνειδητούς. **Γιατί κανένας φυσικός ομιλητής** (φυσικός ομιλητής λέγεται αυτός ο οποίος κατέκτησε τη γλώσσα όταν ήταν παιδί) **καμιάς γλώσσας δεν έχει εποπτεία, δεν έχει συνειδητή αντίληψη, δεν κατανοεί συνειδητά τους κανόνες της γλώσσας που μιλάει.** Ένα πολύ αστείο παράδειγμα: Μιλώντας ελληνικά βάζουμε το άρθρο πριν το ουσιαστικό, λέμε 'το θέατρο'. Μιλώντας ρουμάνικα βάζουμε το άρθρο μετά το ουσιαστικό, π.χ. 'teatrul', 'teatru' είναι το θέατρο και '-ul' είναι το άρθρο. Αυτός δεν είναι ένας κανόνας τον οποίο εφαρμόζουμε συνειδητά, είναι υπόρρητος, είναι υποσυνειδητός, έχει κατακτηθεί –θα δούμε αναλυτικά πώς γίνεται αυτό το πράγμα–, και διέπει το πώς οργανώνουμε τις λέξεις μας και τις προτάσεις μας και τον λόγο εν γένει.

Άλλη παρεξήγηση τώρα, μια τέταρτη παρεξήγηση: **η γλώσσα δεν ταυτίζεται με τον λόγο**. Όταν λέμε για τη *γλώσσα του Παπαδιαμάντη*, εκτός κι αν θέλουμε να μιλήσουμε για την καθαρεύουσα, δεν μιλάμε για γλώσσα όπως μιλάμε για τα ρουμάνικα, για τα ισπανικά, τα κινέζικα, τα κέτσουα. Μιλάμε για τον λόγο του Παπαδιαμάντη. Ακόμα και φιλόσοφοι –και είναι μια αφορμή καβγά μεταξύ γλωσσολόγων και φιλοσόφων– συγχέουν τη *γλώσσα*, δηλαδή *το υπόρρητο γραμματικό σύστημα με το οποίο οργανώνουμε τον λόγο μας, με τον λόγο*. **Λόγος είναι** –θα το πω πολύ πρόχειρα– **εκεί που η γλώσσα υπηρετεί το νόημα** –πρόχειρα κι όχι με ιδιαίτερη ακρίβεια). Οι γλωσσολόγοι ασχολούμαστε [και] με τον λόγο, αλλά στη θεωρητική γλωσσολογία **μας ενδιαφέρει η γλώσσα καθαυτή, όχι ο λόγος, όχι η ομορφιά ή η λιτότητα ή η βαρύτητα ή οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό του λόγου κάποιου.**

Άρα, γλώσσα, **υπόρρητοι γραμματικοί κανόνες, λέξεις, λόγος**, αυτό το *σύστημα* και οι λέξεις στην υπηρεσία του νοήματος, του συναισθήματος κι άλλων πραγμάτων που θα συζητήσουμε παρακάτω.

Ακόμα ένα χαρακτηριστικό της γλώσσας, ενδεχομένως το σημαντικότερο όταν ξεκινάει κανείς να κάνει θεωρητική γλωσσολογία, να ασχοληθεί με τη θεωρητική γλωσσολογία, είναι ότι **η γλώσσα είναι νοητικό φαινόμενο**. Προσέξτε, δεν λέμε ότι είναι άσχετη από την κοινωνική πραγματικότητα και τα κοινωνικά συμφραζόμενα, δεν λέμε ότι είναι ξεκομμένη από την ανθρώπινη ζωή, από τον υπόλοιπο ανθρώπινο βίο. Αυτό το οποίο λέμε είναι ότι η γλώσσα ως λέξεις και γραμματικό σύστημα, δηλαδή υπόρρητοι ασυνείδητοι ή υποσυνείδητοι –καλύτερα– γραμματικοί κανόνες, είναι ένα νοητικό φαινόμενο.

Τι θα πει αυτό; Θα πει ότι είναι κάτι το οποίο χαρακτηρίζει την ανθρώπινη νόηση, το ανθρώπινο είδος, τους ανθρώπους, αν θέλετε, προκύπτει αβίαστα· το έχουν οι άνθρωποι, δεν το έχουν οι χιμπατζήδες –θα ξαναμιλήσουμε γι' αυτό το ζήτημα αρκετά αναλυτικά αργότερα–, το έχουν οι άνθρωποι, δεν το έχουν τα δελφίνια. Άρα, είναι χαρακτηριστικό των ανθρώπων και προκύπτει αβίαστα. Τι εννοώ προκύπτει αβίαστα; Ένα παιδί που μεγαλώνει ανάμεσα σε ανθρώπους –όπως είναι και το σωστό– μέσα σε τρία χρόνια έχει κατακτήσει τη γλώσσα χωρίς μαθήματα, χωρίς φροντιστήρια, χωρίς μελέτη, χωρίς βιβλίο, άνευ διδασκάλου. Ένα γατί, ή αν το γατί σάς φαίνεται όχι ιδιαίτερα ευφυές, ένα γοριλάκι, από τα πιο ευφυή κοινωνικά ζώα, [που] συναναστρέφεται και μεγαλώνει μαζί με ανθρώπους για τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής του, δεν θα κατακτήσει τη γλώσσα. Υπόσχομαι να επανέλθω σ' αυτό. **Άρα, η γλώσσα είναι ένα νοητικό σύστημα**, το οποίο διακρίνει το ανθρώπινο είδος, και το οποίο οι άνθρωποι, ο κάθε ένας από εμάς –αν δεν υπάρχουν σοβαρές διαταραχές, για τις οποίες επίσης θα μιλήσουμε– αναπτύσσει τη γλώσσα αβίαστα, άνευ διδασκάλου και χωρίς μαθήματα, έτσι ώστε μέσα στα πρώτα τρία-τέσσερα χρόνια της ζωής του το παιδί να γίνει φυσικός ομιλητής, τέλειος ομιλητής, της μητρικής του ή των μητρικών του γλωσσών. Όλα αυτά αν σας ξενίζουν ως όροι μη στεναχωριέστε, θα τα πιάσουμε ένα-ένα.

Άρα, αντιμετωπίζουμε τη γλώσσα στη θεωρητική γλωσσολογία ως νοητικό φαινόμενο, ως κάτι το οποίο διακρίνει τους ανθρώπους, κάτι το οποίο κάνουν οι άνθρωποι, κάτι το οποίο μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι και δεν μπορούν να κάνουν άλλα ζώα, όχι απαραιτήτως 'κουτά' όπως οι γάτες. Αν βέβαια πιστεύετε ότι οι γάτες είναι κουτές, δεν μπορώ να αποφανθώ επιστημονικά, αλλά σαν άνθρωπος θα σας έλεγα ξανασκεφθείτε το, εν πάση περιπτώσει. Γιατί μας αφορά η γλώσσα ως νοητικό φαινόμενο; **Γιατί η γλώσσα, όπως τουλάχιστον τη μελετάμε τα τελευταία εξήντα χρόνια και βάλε, συμπεριφέρεται ως ένα όργανο**. Τι θα πει όργανο; Όργανο, με τον τρόπο που είναι όργανο το πεπτικό σύστημα (οισοφάγος, στομάχι, δωδεκαδάκτυλος, έντερο κλπ.), με τον τρόπο που είναι σύστημα το ερειστικό σύστημα (τα κόκαλά μας), με τον τρόπο που είναι όργανο το αναπνευστικό σύστημα. **Άρα, έχουμε ένα όργανο νοητικό** –αντιλαμβάνομαστε ότι η γλώσσα εδράζεται κάπου εδώ μέσα,

στον εγκέφαλο— το οποίο συμπεριφέρεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο και το οποίο είναι κτήμα των ανθρώπων. Αυτό μας επιτρέπει όταν κάνουμε θεωρητική γλωσσολογία, να κάνουμε κάτι το οποίο είναι επιστημονικό. Να κάνουμε κάτι το οποίο είναι επιστήμη με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε επιστήμες όχι του ανθρώπου, αλλά επιστήμες θετικότερες, αυτό που λέμε *βασικές επιστήμες* καμιά φορά. Η θεωρητική γλωσσολογία μελετάει τη γλώσσα καθαυτή. Αν η γλώσσα καθαυτή ως νοητικό φαινόμενο αποτελεί ένα όργανο, τότε η θεωρητική γλωσσολογία είναι η μελέτη αυτού του οργάνου με τον τρόπο που η βιολογία είναι η μελέτη των έμβιων όντων κ.ο.κ. Αυτό διαχωρίζει τη θεωρητική γλωσσολογία από διακλαδικές μελέτες, δι-επιστημονικές μελέτες και κλάδους, γιατί το αντικείμενό της είναι ένα συγκεκριμένο όργανο, ένα νοητικό όργανο. Για να δείτε λίγο τη διαφορά, σκεφθείτε ότι αν θεωρήσουμε ότι η γλώσσα είναι ένα σύστημα, ένα όργανο —έφερα παράδειγμα το πεπτικό σύστημα ή το ερειστικό σύστημα—, αυτό τη διακρίνει από τη συμπεριφορά των ανθρώπων σ' ένα εστιατόριο. Όταν θέλει να μελετήσει κανείς τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε ένα εστιατόριο, δεν έχει απαιτήσεις η συμπεριφορά αυτή να δύναται να αποτελέσει ενιαίο αντικείμενο μελέτης. Θα τη δει αυτή τη συμπεριφορά από πολλές απόψεις, την κοινωνιολογία ενδεχομένως, κοινωνικές απόψεις, ενδεχομένως και πολιτικές (πού κάθεται, ποιος, γιατί, ποιος βρήκε να κάνει κράτηση κ.ο.κ.). Αυτό ισχύει και για πάρα πολλούς κλάδους της γλωσσολογίας, π.χ. στην *κοινωνιογλωσσολογία* που πρέπει να δούμε τη γλώσσα μέσα από την κοινωνική της πραγμάτωση. Η θεωρητική γλωσσολογία όμως, που μελετάει καθαυτό το γλωσσικό φαινόμενο, το οποίο θεωρούμε όργανο, το οποίο θεωρούμε ένα νοητικό όργανο, αν θέλετε —και θα επανέλθουμε σ' αυτό σε παρακάτω ενότητες— είναι πιο κοντά στις θετικές επιστήμες, ακριβώς γιατί έχει ένα πολύ συγκεκριμένο αντικείμενο, το οποίο πιστεύουμε ότι υπάρχει στη φύση και είναι μοναδικό στους ανθρώπους: την ανθρώπινη γλώσσα.

Μίλησα πριν για τη γλώσσα ως όργανο, ως ένα νοητικό φαινόμενο, το οποίο κατέχουν μόνο οι άνθρωποι. Κλείνοντας με αυτόν τον ορισμό, ο οποίος σίγουρα ξενίζει και προσπαθώντας να τελειώνουμε με τις διάφορες παρεξηγήσεις, “τι δεν είναι γλώσσα”, “τι δεν είναι γλωσσολογία”, η επόμενη ερώτηση που έχει κανείς να απαντήσει είναι πώς προσεγγίζουμε αυτό το νοητικό φαινόμενο, πώς προσεγγίζουμε το γλωσσικό όργανο. Στη θεωρητική γλωσσολογία υπάρχουν δυο μεγάλες σχολές, δύο βασικοί τρόποι, δύο προσεγγίσεις, δύο μέθοδοι –αν θέλετε– να προσεγγίσουμε, να περιγράψουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε το γλωσσικό φαινόμενο. **Η μία είναι η θεωρία και η άλλη είναι η τυπολογία**

Τι είναι η θεωρία στα συμφραζόμενα της θεωρητικής γλωσσολογίας; τι είναι η θεωρία για τον θεωρητικό γλωσσολόγο; Η θεωρία είναι ακριβώς η προσπάθεια να κατανοήσουμε, αφού περιγράψουμε, τη γλώσσα ως σύστημα, ως όργανο. Δηλαδή, είναι η προσπάθεια, **η συστηματική επιστημονική προσπάθεια, να περιγράψουμε τη γλώσσα, να καταλάβουμε τη φύση της γλώσσας, να δούμε πώς είναι φτιαγμένη η γλώσσα, από τι είναι φτιαγμένη, πώς λειτουργεί, τι κάνει**. Με όλα αυτά, επαναλαμβάνω, θα ασχοληθούμε εδώ πέρα.

Κατά κάποιον τρόπο, αν θέλετε μια μεταφορά –χωρίς να αγκιστρωθούμε στις μεταφορές, είναι επικίνδυνο στην επιστήμη να αγκιστρώνεται κανείς στις μεταφορές του, ακόμα και στα μοντέλα του–, η θεωρία είναι η ανατομία και η φυσιολογία της γλώσσας. Αν –ας πούμε– η γλώσσα είναι ένα όργανο, στη θεωρία προσπαθούμε να κάνουμε τομές να δούμε πώς είναι φτιαγμένο και να δούμε πώς λειτουργεί. Δηλαδή να κατανοήσουμε τη φυσιολογία του, αν θέλετε.

Η **τυπολογία** Η τυπολογία είναι μια διαφορετική προσέγγιση, η οποία ξεκινάει από το να δει **πώς μπορούμε να ταξινομήσουμε διαφορετικές γλώσσες, πόσο μπορεί να διαφέρει η γλώσσα, πόση ποικιλία χωράει σε αυτό που λέμε γλώσσα**. Σκεφτείτε τα πρόσωπα των ανθρώπων. Σκεφτείτε ένα ερώτημα: πόσο μπορεί να διαφέρει ένα ανθρώπινο πρόσωπο από ένα άλλο; υπάρχουν ανθρώπινα πρόσωπα χωρίς μύτη; υπάρχουν ανθρώπινα πρόσωπα χωρίς λακκάκια; Κάπως έτσι κινείται ο τυπολόγος. Μελετάει ένα ευρύ φάσμα γλωσσών, είναι ας πούμε η **ταξινόμηση των γλωσσών**, η **οικολογία των γλωσσών** ακόμα, και ο τυπολόγος προσπαθεί μέσα από σύγκριση και συγκριτική ανάλυση να κατανοήσει πόση ποικιλία χωράει στο γλωσσικό φαινόμενο.

εβδομάδα 1 Πώς μελετάμε τη γλώσσα;

- 1.1: Η γλωσσολογία ως γνωστική επιστήμη.
- 1.2: Η αυτονομία της γλώσσας.
- 1.3: Γλώσσα και σκέψη, γλώσσα και επικοινωνία.

Η αυτονομία
της γλώσσας.

Ας ξεκινήσουμε με συγκεκριμένα γενικά ζητήματα που αφορούν τη γλώσσα. Το πρώτο και ένα από τα πιο επίμαχα ή καυτά –αν θέλετε– ζητήματα που αφορούν τη γλώσσα είναι η σχέση γλώσσας και κουλτούρας – γλώσσας και πολιτισμού, αν θέλετε. Είναι ένα θέμα το οποίο απασχολεί πάρα πολύ την ελληνική κοινή γνώμη, πολλές φορές επισκιάζει οποιαδήποτε άλλη συζήτηση έχει να κάνει με τη γλώσσα· δηλαδή, από όλο το απέραντο σχεδόν φάσμα των θεμάτων και των ζητημάτων που έχουν να κάνουν με τη γλώσσα, συνήθως επικεντρωνόμαστε στη σχέση γλώσσας και κουλτούρας. Δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο ή πρόβλημα της ελληνικής σκοπιάς απέναντι στη γλώσσα. Όλοι οι πολιτισμοί που έχουν τη γλώσσα στο κέντρο τους –είτε λόγω κειμένων, είτε λόγω παράδοσης, είτε για άλλους λόγους– τείνουν να ασχολούνται πολύ με τη γλώσσα και να προσπαθούν να τη συνδέσουν με τον πολιτισμό. Ας γίνω πιο συγκεκριμένος.

Είναι η γλώσσα –η εκάστοτε γλώσσα– προϊόν του εκάστοτε πολιτισμού; Με άλλα λόγια, είναι τα λατινικά προϊόν του ρωμαϊκού πολιτισμού; Είναι τα σανσκριτικά προϊόν του πολιτισμού της αρχαίας Ινδίας; Είναι τα αραβικά προϊόν του αραβικού πολιτισμού; Η ερώτηση για έναν γλωσσολόγο ακούγεται περίεργη, γιατί –όπως καταλαβαίνετε– **οι γλώσσες προϋπάρχουν των πολιτισμών**. Αλλά πολλές φορές, στη συζήτηση για τη γλώσσα, καταλήγουμε να θεωρούμε ότι λ.χ. τα λατινικά είναι πειθαρχημένη γλώσσα –ακούγονται αυτά, έτσι;– γιατί οι Ρωμαίοι ήτανε πολύ οργανωμένο κράτος και είχανε μεγάλη αγάπη και δίναν μεγάλη έμφαση στους νόμους κ.ο.κ., ότι τα γαλλικά είναι μουσική και ερωτική γλώσσα γιατί αυτή είναι η γαλλική κουλτούρα, άρα η γαλλική γλώσσα ως προϊόν του γαλλικού πολιτισμού είναι κι αυτή ερωτική, παιχνιδιάρικη, ταξιδιάρικη, όμορφη, οτιδήποτε.

Αντιλαμβάνεστε ότι αυτό δεν βγάζει πολύ νόημα, δηλαδή **δεν μπορεί κανείς να βάλει τη γλώσσα ως προϊόν του πολιτισμού**, μάλλον κάπως αλλιώς πρέπει να το δει. Θα μου πείτε, ok, δεν είναι η γλώσσα προϊόν του εκάστοτε πολιτισμού, δηλαδή –πώς να το πούμε;– **δεν ισχύει ότι τα σανσκριτικά είναι προϊόν του πολιτισμού της αρχαίας Ινδίας** εντάξει. Ωστόσο, θα μου πείτε, [η γλώσσα] πρέπει να σχετίζεται με τον πολιτισμό. Δηλαδή, ένας πολιτισμός μετα-βιομηχανικός πρέπει να έχει τη γλώσσα που του ταιριάζει. Μια κοινότητα τροφουσλλεκτών στα δάση της Νέας Γουινέας ή μια αγροτική κοινότητα στη Λατινική Αμερική ή στη μεσαιωνική Ευρώπη ή το αστικό Παρίσι του 19ου αιώνα δεν μπορεί να έχουνε τον ίδιο τύπο γλώσσας. Αυτή είναι μία αντίληψη η οποία είναι τόσο ευρέως διαδεδομένη και τόσο βαθιά ριζωμένη, που θεωρείται αυτονόητη.

Υπάρχει δηλαδή η αντίληψη ότι **η πολυπλοκότητα του πολιτισμού** –θεωρώντας ότι ένας πολιτισμός τροφουσλλεκτών είναι λιγότερο πολύπλοκος από έναν μετα-βιομηχανικό πολιτισμό, αλλά ας μην μπούμε σε αυτό το θέμα, ας μιλήσουν οι ανθρωπολόγοι γι' αυτά– **αντανακλάται στη γλώσσα. Αυτό δεν ισχύει** – θα δούμε και γιατί, θα δούμε και πώς.

Θα μου πείτε, οκ, εντάξει, δεν αντανakλάται η πολυπλοκότητα του πολιτισμού στην πολυπλοκότητα της γλώσσας, αλλά μήπως—όσο να 'ναι—ένας πολιτισμός με παράδοση στις τέχνες, στα γράμματα, στη φιλοσοφία, στη θρησκεία, έχει και πιο εκφραστική γλώσσα; Το σύνθημα παράδειγμα είναι τα ελληνικά, ότι “κοιτάξε τι ωραία που μπορεί κανείς να κάνει φιλοσοφία στα ελληνικά (και μάλιστα στα αρχαία ελληνικά)”, και αυτό σίγουρα έχει να κάνει με το γεγονός ότι προσφέρονται τα ελληνικά ή ότι ο ελληνικός πολιτισμός διαμόρφωσε τη γλώσσα ώστε να γίνει το κατάλληλο όργανο φιλοσοφικής έκφρασης.

Δεν θα μπω σε βάθος σ' αυτή τη συζήτηση, απλώς θα αναφέρω ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο. Λέξεις όπως ‘ενέργεια’ ή ‘εντελέχεια’—κεντρικές στον τρόπο που σκεφτόμαστε και μέρος του λεξιλογίου (του φιλοσοφικού και του επιστημονικού)—επινοήθηκαν από τον Αριστοτέλη, από τον ίδιο τον Αριστοτέλη. Που σημαίνει ότι **ο Αριστοτέλης έβρισκε τη γλώσσα της εποχής μάλλον ανεπαρκή**—όχι τη γλώσσα [αλλά] το λεξιλόγιο της εποχής μάλλον ανεπαρκές—είναι σημαντικό, θυμηθείτε, γλώσσα και λέξεις δεν ταυτίζονται—και αναγκάστηκε να επινοήσει καινούρια ορολογία, πολλούς όρους, εκ των οποίων ίσως οι πιο δημοφιλείς είναι ο όρος ‘ενέργεια’ και ο όρος ‘εντελέχεια’. **Άρα, μάλλον τα αρχαία ελληνικά δεν του αρκούσαν του Αριστοτέλη**.

Θα μου πείτε, εντάξει, ένας είναι ο Αριστοτέλης, ενδεχομένως ένας από τους ευφυέστερους ανθρώπους που έχουν περπατήσει στον πλανήτη: “δεν ισχύει τουλάχιστον”—θα μου πείτε—**‘ότι προσαρμόζεται η γλώσσα στις ανάγκες του πολιτισμού’**. Η απάντηση είναι ναι και όχι. Και η απάντηση δεν είναι καν σε επίπεδο πολιτισμού. Η απάντηση είναι σε επίπεδο χρήσης. Με άλλα λόγια, τι θέλω να κάνω με τη γλώσσα; Λόγου χάρι, να μιλήσω για γραμματοσειρές (βλέπετε κάποιες γραμματοσειρές στην οθόνη σας τώρα). Εμάς μας φαίνονται όλες ίδιες. Για τον τυπογράφο ή τον γραφίστα ή γενικά τον καλλιτέχνη που ασχολείται με την τυπογραφία, το έντυπο κλπ., τον σχεδιασμό ιστοσελίδων, είναι πολύ διαφορετικές γραμματοσειρές. Γι' αυτές τις γραμματοσειρές έχει διαφορετικά ονόματα, έχει διαφορετικούς όρους. Άρα, ναι, σε αυτή την περίπτωση το λεξιλόγιο προσαρμόζεται στις ανάγκες του γραφίστα, του τυπογράφου, του καλλιτέχνη...

21

Αντίστοιχα ισχύουν—όχι μόνο για τους τυπογράφους—για τους γεωπόνους (οι οποίοι έχουν ονόματα για διαφορετικά είδη φυτών ή για διάφορες διαδικασίες που έχουν να κάνουν με την ανάπτυξη και την καλλιέργεια των φυτών), για ιστιοπλόους (όλα αυτά τα πανιά και τα μέρη των ιστιοφόρων, που εμείς γενικά αντιλαμβανόμαστε ως *πανιά* ή *σκοινιά*), για την ιατρική ορολογία κ.ο.κ.

Άρα, ναι, αναλόγως με τις ανάγκες μας—τις ανάγκες μας που έχουν να κάνουν με την επικοινωνία και τη σκέψη και την περιγραφή—**δημιουργούμε την ορολογία**—[αν και όχι] απόλυτα όπως θα δούμε σε λίγο—και παράλληλα όχι. Ο γιατρός, ο ιστιοπλόος, ο τυπογράφος, ο γεωπόνος δεν έχουν διαφορετικές γραμματικές, **χρησιμοποιούν ακριβώς την ίδια γραμματική**.

Η γραμματική που χρησιμοποιεί ο ιστιοπλόος, ο γεωπόνος ή ο τυπογράφος δεν διαφέρει η μία από την άλλη – δεν διαφέρουνε μεταξύ τους.

Είπα λοιπόν πριν ότι προσαρμόζεται το λεξιλόγιο στις ανάγκες μας, αλλά όχι η γλώσσα. Αυτό στην ουσία σημαίνει ότι η γλώσσα ως σύνολο –όχι μόνο ως σύστημα, ως σύνολο– δεν προσαρμόζεται στις ανάγκες του πολιτισμού, **δεν υπάρχει κάποια ομόλογη σχέση μεταξύ πολιτισμού και γλώσσας**. Αυτό, επαναλαμβάνω, είναι κάτι το οποίο οι περισσότεροι με δυσκολία θα αντιληφθούν, και μάλιστα θα μου πείτε, ok, εντάξει, αυτό με την ορολογία των τυπογράφων, των ιστοπλόων, των γεωπόνων, το καταλαβαίνω, αλλά δεν ισχύει ότι “οι Εσκιμώοι έχουνε εφτά, δέκα, είκοσι, εκατό, διακόσιες, χίλιες, λέξεις για το χιόνι, επειδή περιτριγυρίζονται από χιόνι;” Αυτό είναι ένα από τα αγαπημένα θέματα των γλωσσολόγων, και μάλιστα είναι ένα από τα αγαπημένα μας θέματα γιατί χαιρόμαστε να το διαψεύδουμε και να το αναιρούμε, και να το αποδομούμε – αν θέλετε. Όχι, οι Εσκιμώοι ή –μάλλον πιο σωστά– οι Ινουίτ, δηλαδή οι ιθαγενείς του Καναδά που ζούνε, προς το παρόν τουλάχιστον, σε αρκτικά κλίματα –δεν ξέρω στο μέλλον τι θα γίνει–, δεν έχουνε πάρα πολλές λέξεις για το χιόνι, δεν έχουν περισσότερες λέξεις για το χιόνι απ’ ό,τι έχουνε τα αγγλικά, τα οποία αγγλικά μιλιούνται από ανθρώπους οι οποίοι βλέπουν πολύ χιόνι, λ.χ. στον Καναδά, έως από ανθρώπους που δεν βλέπουνε ποτέ χιόνι, λ.χ. στη νότια Ινδία ή στη Νιγηρία.

Αυτό που θέλω να γίνει κατανοητό είναι ότι **δεν υπάρχει καμία a priori σύνδεση μεταξύ φυσικού περιβάλλοντος, πολιτισμού, κουλτούρας, και γλώσσας**. Επαναλαμβάνω: χρησιμοποιούμε την ορολογία που χρειαζόμαστε. Εγώ ως γλωσσολόγος χρησιμοποιώ ορολογία η οποία είναι ακατανόητη για έναν μη γλωσσολόγο. Ο ψαράς έχει ονόματα για ψάρια, τα οποία εγώ δεν μπορώ καν να διανοηθώ ότι είναι διαφορετικά μεταξύ τους, έτσι π.χ. ‘προσφυγάκι’, ‘ασπρόβλαχος’, ‘μυλοκόπι’... κάτι ψάρια βλέπω εγώ, που όλα ‘τσιπούρες’ μου φαίνονται, γιατί δεν είμαι ειδικός. Αυτό είναι βασικό. Αυτό είναι βασικό γιατί μας δείχνει ότι **η γλώσσα είναι αυτόνομη από την κουλτούρα, η γλώσσα είναι αυτόνομη από τον πολιτισμό, η γλώσσα δεν εξαρτάται από τον πολιτισμό της κοινότητας που την ομιλεί**. **Η γλώσσα των τροφοσυλλεκτών δεν είναι λιγότερο πολύπλοκη ή λιγότερο εκφραστική από τη γλώσσα που μιλάει μια μετα-βιομηχανική κοινότητα**. Αυτό είναι σημαντικό και είναι θεμελιώδες, και είναι μία ανακάλυψη της γλωσσολογίας του 20ού αιώνα. Είναι μια εμπειρική ανακάλυψη, δεν είναι μία θεωρητική προκειμένη, κι αυτό πρέπει να το έχουμε πάντα στον νου.

Οι εκφραστικές ανάγκες συγκεκριμένων κοινοτήτων, όπως σας είπα πριν: γεωπόνοι, ιστοπλόοι, ή συγκεκριμένων ανθρώπων, όπως ο Αριστοτέλης, μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία και την ανάπτυξη καινούριας ορολογίας. Η ορολογία είναι καλό πράγμα, είναι καλό να έχεις έναν όρο για κάτι, για να μπορείς να συνεννοείσαι με τους ομοίους σου. Αυτό σε καμία όμως περίπτωση δεν συνεπάγεται μια αιτιακή σχέση μεταξύ πολυπλοκότητας ενός πολιτισμού και της γλώσσας που χρησιμοποιεί.

Σχετικό με την ανεξαρτησία, την αυτονομία της γλώσσας από τον πολιτισμό που τη χρησιμοποιεί, είναι και το ζήτημα του *γλωσσικού ντετερμινισμού*. Ο γλωσσικός ντετερμινισμός, είναι, με απλά λόγια, η υπόθεση ότι η γλώσσα που μιλάμε διαμορφώνει το πώς βλέπουμε τον κόσμο. Στην Ελλάδα είναι αρκετά δημοφιλής σαν ιδέα- είναι γενικά απαξιωμένη επιστημονικά, και η πιο συνήθης ενσάρκωση της ιδέας του γλωσσικού ντετερμινισμού –δηλαδή της άποψης, της αντίληψης, της θεωρίας ότι η γλώσσα που μιλάω διαμορφώνει το κοσμοείδωλό μου, διαμορφώνει το πώς βλέπω τον κόσμο, διαμορφώνει το πώς σκέφτομαι– είναι η λεγόμενη “υπόθεση Sapir-Whorf” και οι εκδοχές της.

Η υπόθεση Sapir-Whorf έχει πάρει το όνομά της από τον μεγάλο αμερικανό γλωσσολόγο Edward Sapir (Έντουαρτ Σάπιρ), ο οποίος μελέτησε τις γλώσσες των λαών της βόρειας Αμερικής, και του μαθητή του Benjamin Lee Whorf (Μπέντζαμιν Γουόρφ), ο οποίος ήταν αυτοδίδακτος γλωσσολόγος – πολλοί ισχυρίζονται ότι θα έπρεπε να την ονομάζουμε “υπόθεση Whorf”, αλλά δε θα μπω στις τεχνικές λεπτομέρειες. Το σημαντικό της υπόθεσης Sapir-Whorf, όσον αφορά τον γλωσσικό ντετερμινισμό, είναι σε γενικές γραμμές ακριβώς αυτό: “ότι η γλώσσα που μιλάω διαμορφώνει τον τρόπο σκέψης μου, η γλώσσα που μιλάω καθορίζει, πλάθει, είναι το καλούπι μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το κοσμοείδωλό μου”.

Η συγκεκριμένη υπόθεση βγαίνει σε πολλά *χρώματα* και *σχέδια*, είναι δύσκολο να συνοψιστούν όλα τώρα, οπότε αυτό που θα κάνω είναι: θα σας πω για τη maxi εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf και την mini εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf – και εσείς μπορείτε να φανταστείτε τις ενδιάμεσες παραλλαγές.

Η maxi, ας το πούμε έτσι, εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf είναι ότι η γλώσσα καθορίζει και διαμορφώνει πλήρως τον τρόπο που σκέφτομαι. Υπήρχε, λόγου χάρη, η αντίληψη ότι αν δεν έχω λέξη για ένα χρώμα, δεν μπορώ να δω το χρώμα. Υπήρχε η αντίληψη η οποία βασιζότανε σε μελέτη του Sapir για τη γλώσσα Horí, του αντίστοιχου λαού αυτοχθόνων της Βόρειας Αμερικής, ότι οι Horí δεν έχουν αίσθηση του χρόνου, δεν αντιλαμβάνονται τον χρόνο όπως εμείς, γιατί δεν έχουνε λέξεις για τον χρόνο. Αυτό δεν ισχύει παρεμπιπτόντως, έκανε λάθος ο Sapir, οι Horí έχουνε πολύ εκτενές λεξιλόγιο για τον χρόνο, απλώς δεν έχουνε καταλήξεις χρόνου πάνω στα ρήματα – τέλος πάντων αυτό δεν έχει σημασία, σημασία έχει η υπόθεση. Η maxi εκδοχή λοιπόν της υπόθεσης Sapir-Whorf είναι: η γλώσσα πλήρως, εντελώς, στεγανά αν θέλετε, καθορίζει τον τρόπο που βλέπω τον κόσμο και τον τρόπο που σκέφτομαι. Παραδείγματα της maxi εκδοχής της υπόθεσης Sapir-Whorf είναι το *Arrival* (η *Άφιξη*), η πρόσφατη ταινία, όπου η γλωσσολόγος –η συνάδελφος– με το που μαθαίνει τη γλώσσα των εξωγήινων –αυτό είναι spoiler βέβαια, αλλά ελπίζω να έχετε δει την ταινία– μεταμορφώνεται ο τρόπος που αντιλαμβάνεται το σύμπαν (τον χρόνο, τη χρονι-

κόπτηα), μεταμορφώνεται σε ένα νέο πλάσμα ουσιαστικά. Οι περισσότεροι συντηρητικές όψεις της maxi εκδοχής της υπόθεσης Sapir-Whorf είναι λ.χ. αυτό που σας είπα για τον χρόνο στα Ηορι, είναι η αντίληψη ότι αν δεν έχω λέξη για ένα χρώμα τότε δεν το βλέπω το χρώμα –όχι δυσκολεύομαι να το διακρίνω– δεν το βλέπω! Και υπάρχουν παραδείγματα, π.χ. στα αρχαία ελληνικά το ‘πράσινο’ και το ‘κίτρινο’ λέγονταν και τα δύο ‘χλωρός’, άρα οι Έλληνες δεν μπορούσαν να δούνε δύο διαφορετικά χρώματα· αυτό αντιλαμβάνεστε ότι δεν μπορεί να ισχύει, ένας αγροτικός λαός, ο οποίος ζει από το σιτάρι πρέπει να ξέρει τη διαφορά μεταξύ πράσινου και κίτρινου – έχει να κάνει με την επιβίωσή του. Αυτή λοιπόν είναι η maxi εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf.

Η maxi εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf θα είχε ως συνέπεια ότι μια γλώσσα που δεν έχει γραμματικό γένος διαμορφώνει συνειδήσεις, αντιλήψεις, κοσμοεπίδωλα, λιγότερο σεξιστικές και σεξιστικά. Ενώ αντίστροφα οι δικές μας γλώσσες που έχουν γραμματικό γένος και φυσικό γένος (αρσενικό, θηλυκό) μας οδηγούν ή μας καλουπώνουνε στο να σκεφτόμαστε σεξιστικά, να σκεφτόμαστε με βάση συγκεκριμένα γένη κ.ο.κ. Όπως αντιλαμβάνεστε αυτό δεν ισχύει. Τα τούρκικα είναι μία από τις πάρα πολλές γλώσσες που δεν έχουν γραμματικό γένος, αλλά δεν μπορεί να πει κανείς ότι ο ομιλητής της τουρκικής είναι λιγότερο σεξιστής ή λιγότερο δέσμιος της πατριαρχίας από ό,τι ο ομιλητής της ρωσικής, που έχει γραμματικά γένη. Όποτε, μάλλον κάτι δεν πάει καλά με τη maxi εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf.

Ποια είναι η mini εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf; Η mini, και λιγότερο ενδιαφέρουσα –άλλωστε έτσι συμβαίνει συνήθως, οι μεγάλοι ισχυρισμοί είναι αυτοί που τραβούν την προσοχή– εκδοχή της υπόθεσης Sapir-Whorf είναι “κοιτάξτε, η γλώσσα που μιλάμε διευκολύνει συγκεκριμένους τρόπους σκέψης”, το οποίο νομίζω ότι είναι προφανές, έτσι δεν είναι; όντως η γλώσσα που μιλάμε μας διευκολύνει να σκεφτούμε με συγκεκριμένους τρόπους. Ξεκινάμε από τα πιο απλά, αν έχεις έναν όρο για κάτι, αυτά που λέγαμε πριν για τους γεωπόνους, τους τυπογράφους κ.λπ., ε, τότε μπορείς να το σκεφτείς πιο εύκολα· αν έχεις έναν όρο που διακρίνει τα *helvetica* από τα *arial* –μιλάμε για γραμματοσειρές– τότε ναι όντως, είναι πολύ πιο εύκολο να μιλήσεις γι’ αυτά και να σκεφτείς γι’ αυτά.

Επίσης, [π.χ. τα] λογοπαίγνια. Όντως κάποια λογοπαίγνια μπορείς να τα κάνεις ακριβώς λόγω της γλώσσας που μιλάς. Εκφράσεις όπως ‘ύφος’ και ‘ήθος’, που έχουμε στα ελληνικά· αυτή η σύνδεση μεταξύ ύφους (δηλαδή του πώς φέρεσαι, του πώς κυκλοφορείς) και ήθους (δηλαδή του ποιος είσαι), σαν σύνδεση –ας το πω έτσι– είναι ευκολότερη στα ελληνικά, ακριβώς λόγω αυτής της παρήχησης, λόγω της γλώσσας. Αντίστοιχα παραδείγματα το ιταλικό ‘traduttore’, ‘traditore’ (‘μεταφραστής’, ‘προδότης’) είναι εύκολο να γίνει αντιληπτό σαν σχέση λόγω της ομοιότητας των δύο λέξεων στα ιταλικά κ.ο.κ.

Όσο αντιλαμβάνεστε ότι με αυτά τα δεδομένα δεν έχουμε κάτι ενδιαφέρον όσον αφορά το πώς η γλώσσα θα διαμορ-

φώσει τη σκέψη μας. Με άλλα λόγια το απόφθεγμα του Ludwig Wittgenstein (Λούντιβιχ Βίτκενστάιν), το οποίο παρερμηνεύεται πολύ τακτικά, “τα όρια της γλώσσας μου είναι τα όρια του κόσμου μου” —έτσι όπως γίνεται αντιληπτό είναι προϊόν παρερμηνείας, αλλά ας μην μπούμε σε αυτό το θέμα— δεν ισχύει.

Είδαμε λοιπόν ότι η γλώσσα είναι ανεξάρτητη από τον πολιτισμό που τη χρησιμοποιεί και η γλώσσα είναι αυτόνομη από τη νόηση – θα επανέλθουμε σε αυτό. Επίσης είδαμε ότι η γλώσσα δεν διαμορφώνει, ή μάλλον διαμορφώνει αλλά δεν ποδηγετεί τη νόηση. Η γλώσσα δεν είναι το καλούπι μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί το κοσμοείδωλό μας, ο τρόπος που βλέπουμε τον κόσμο, η σκέψη μας.

Αν θέλετε ένα παράδειγμα, με ένα παραλειπόμενο ίσως, είναι η ποίηση. Η ποίηση είναι ακριβώς ο τρόπος –και η λογοτεχνία γενικότερα, η δημιουργική χρήση της γλώσσας– να σπάμε τα καλούπια της γλώσσας προκειμένου να εκφράσουμε το όραμά μας. Αν η γλώσσα διαμόρφωνε τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο, η ποίηση δεν θα μπορούσε να υφίσταται· θα ήμασταν εγκλωβισμένοι μέσα στους περιορισμούς που μας δίνει η γλώσσας μας, θα ήμασταν εγκλωβισμένοι μέσα στο ότι η γλώσσα μας έχει ή δεν έχει *γραμματικό γένος*, θα ήμασταν εγκλωβισμένοι μέσα στο ότι η γλώσσα μας δεν έχει διαφορετική λέξη για το ‘πράσινο’ και το ‘κίτρινο’ – αλλά αυτό δεν ισχύει. Θα επανέλθουμε σε αυτό το θέμα.

Είπα λοιπόν ότι μιλήσαμε, για την αυτονομία της γλώσσας από τον πολιτισμό που τη μιλάει και την αυτονομία της γλώσσας από τη νόηση, καθώς και το ότι η γλώσσα δεν καλουπώνει τη νόηση. Ας πάρμε ένα βήμα παραπέρα, ας μιλήσουμε για τις διαφορετικές γλώσσες. Και πάλι, οι πολιτισμοί που είναι περήφανοι για τη γλώσσα τους –ο ινδικός πολιτισμός για τα σανσκριτικά, ο αραβικός πολιτισμός για τα αραβικά, ο δικός μας για τα ελληνικά, ο αγγλόφωνος κόσμος για τα αγγλικά και μάλιστα του William Shakespeare (Ουίλιαμ Σαίξπηρ)– τείνουν να θεωρούν ότι η γλώσσα τους είναι πιο εκφραστική. Ότι κατά κάποιο τρόπο είναι πιο κατάλληλη, πιο πλούσια, πιο ζωντανή – χρησιμοποιώ όρους που ακούτε αλλά ενδεχομένως κανείς δεν μπαίνει στον κόπο να ορίσει. Ας πούμε λοιπόν ότι, όταν λέμε για μια γλώσσα ότι είναι πιο ‘πλούσια’ ή πιο ‘ζωντανή’ ή πιο ‘εκφραστική’, ότι μιλάμε για ακριβώς αυτό το πράγμα: κατά πόσο μία γλώσσα μπορεί να ανταποκριθεί στην πλήρη γκάμα αυτού που θέλουμε να πούμε. Όλες οι γλώσσες μπορούν. Και πάλι είναι εμπειρικό εύρημα, εμπειρικό αποτέλεσμα –είναι ανακάλυψη της γλωσσολογίας του 20ού αιώνα– ότι όλες οι γλώσσες είναι ίσες· ομιλούμενες και νοηματικές. Οτιδήποτε θέλουμε να πούμε μπορούμε να το πούμε σε οποιαδήποτε γλώσσα. Κι αυτό άλλωστε –πριν μου πείτε οτιδήποτε– το βλέπουμε από τις μεταφράσεις στάνταρ κειμένων όπως της Αγίας Γραφής. Η Αγία Γραφή έχει μεταφραστεί σε γλώσσες με μεγάλη γραπτή παράδοση έως και σε γλώσσες που χρησιμοποιούνται από τροφουσλλέκτες. Άρα οποιαδήποτε κι αν είναι αυτά τα νοήματα που θέλουμε να διατυπώσουμε μπορούμε να τα διατυπώσουμε σε οποιαδήποτε ανθρώπινη γλώσσα, δεδομένου ότι είναι φυσική γλώσσα (ομιλουμένη ή νοηματική).

Αυτό ισχύει φυσικά και για τις διαλέκτους. Άλλωστε η διαφορά μεταξύ γλώσσας και διαλέκτου δεν είναι διαφορά μεταξύ μιας ανώτερης και μιας κατώτερης ποικιλίας, παρά είναι η διαφορά μεταξύ μιας ποικιλίας με επίσημο στάτους της γλώσσας, και μιας γλωσσικής ποικιλίας χωρίς επίσημο στάτους της διαλέκτου.

Όπως έλεγε ο Max Weinreich (Μαξ Βάινραϊχ), ο οποίος ήταν μελετητής των γίντις (Yiddish), “γλώσσα είναι μία διάλεκτος με στρατό και στόλο”.

Άρα, ξεκινάμε από την ανακάλυψη –αν θέλετε από το μεγάλο εύρημα– των γλωσσικών επιστημών του 20ού αιώνα ότι όλες οι γλώσσες είναι εξίσου εκφραστικές. Θα μου πείτε, ναι, καθίστε τώρα, όχι περιμένετε... δηλαδή να... θέλω να πω κάτι σε μια γλώσσα και πρέπει να χρησιμοποιήσω μια πρόταση τόσο (ξέρω γω) ενώ σε μια άλλη γλώσσα υπάρχει [μόνο] μία λέξη γι’ αυτό. Και τα κλασικά παραδείγματα είναι ότι στα ελληνικά λέω με μια λέξη ‘φιλότιμο’ ενώ για να το πω στα αγγλικά θέλω μία παράγραφο· και αντίστοιχα στα αγγλικά υπάρχει η λέξη ‘frustration’, η οποία είναι αμετάφραστη ως λέξη στα ελληνικά. Για να πω ‘frustration’ στα ελληνικά πρέπει να πω ‘συνδυασμός απογοήτευσης και οργής’ – βουβής οργής συνήθως.

Πριν πάμε σε αυτά τα πολύ φορτισμένα παραδείγματα σκεφτείτε τη λέξη για το ‘πλυντήριο’. Η λέξη ‘πλυντήριο’ είναι μία λέξη στα ελληνικά, είναι τρεις λέξεις στα γαλλικά ‘machine à laver’ – μηχανή για να πλένεις. Κάνει αυτό τα ελληνικά πιο εκφραστικά –στο συγκεκριμένο πεδίο– από τα γαλλικά; Μάλλον όχι. Στα ισπανικά είναι ‘lavadora’, παρεμπιπτόντως, που είναι πολύ ενδιαφέρον γιατί πολλοί που μαθαίνουν ισπανικά παραπονιούνται ότι χρειάζεται να χρησιμοποιούν περιφράσεις συνέχεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι. Πού θέλω να καταλήξω; Θέλω να καταλήξω ότι δεν μας πειράζει αν πρέπει να χρησιμοποιήσουμε μία λέξη ή τέσσερις για να εκφράσουμε ένα νόημα ή έναν όρο ή έστω κι ένα προϊόν του τεχνικού πολιτισμού, όπως το πλυντήριο. Αυτό το οποίο έχει σημασία είναι ότι σε κάθε περίπτωση οποιαδήποτε γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να πεις οτιδήποτε.

Ξαναγυρίζουμε σε αυτό που είδαμε πριν λίγο, στην ορολογία· θα μου πείτε: ναι, ok, κάποιες γλώσσες έχουν όρους, κάποιες άλλες γλώσσες δεν έχουν όρους, και βλέπετε εκεί (ξέρω γω) την ανωτερότητα... Όχι, δεν είναι ζήτημα ανωτερότητας. Ορολογία, αν τη χρειάζεσαι, μπορείς είτε να τη φτιάξεις είτε να τη δανειστείς. Θα φέρω ένα παράδειγμα. Σκεφτείτε τη λέξη ‘δημοκρατία’, ως μορφή πολιτεύματος, στα ελληνικά. Οι Λατίνοι για να αποδώσουν τον όρο ‘δημοκρατία’ χρησιμοποίησαν την περίφραση ‘res publica’ (ρες πούμπλικα, δημόσιο πράγμα) και από αυτήν προέρχονται πλήθος λέξεων σε ευρωπαϊκές γλώσσες, ‘republic’, ‘respublika’, ‘republika’, ‘Republik’ στα γερμανικά, ή ακόμα και κατά λέξη μεταφράσεις όπως στα πολωνικά ‘rzeczpospolita’ (πράγμα δημόσιο). Όταν στα αραβικά αποφασίσανε να μιλήσουν γι’ αυτή τη μορφή πολιτεύματος φτιάξαν τη

λέξη ‘τζουμχουρία’ (قِيروم ج) –συγγνώμη για την προφορά μου, δεν ξέρω αραβικά– που σημαίνει ‘λαϊκή’, ‘δημόσια’, εννοείται μορφή πολιτεύματος. Είναι πολύ ωραίο παράδειγμα –κατ’ εμέ αυτό– γιατί σας δείχνει ότι έναν όρο είτε τον δανείζεσαι (republic από τα λατινικά) είτε τον φτιάχνεις (res publika στα λατινικά ή τζουμχουρία στα αραβικά). Θα υπάρχουν φαντάζομαι γλώσσες οι οποίες δεν έχουν ακόμα όρο για τη δημοκρατία –για τη μορφή πολιτεύματος που δεν έχει κάποιον κληρονομικό μονάρχη– αλλά φαντάζομαι ότι μπορούν να μιλήσουνε γι’ αυτό το είδος πολιτεύματος με μια περίφραση: *μια πολιτεία ή μια κυβέρνηση χωρίς κληρονομικό μονάρχη*. Σε κάθε περίπτωση την ορολογία μπορούμε να τη φτιάξουμε ή να τη δανειστούμε και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί πρόσκομμα στην ανθρώπινη έκφραση. Οποσδήποτε η ύπαρξη, ή μη, ορολογίας δεν είναι κριτήριο εκφραστικότητας ή πλούτου μιας γλώσσας.

Ακόμα πιο ενδιαφέρον από την αυτονομία της γλώσσας από τον πολιτισμό και τη νόηση είναι το γεγονός ότι η γραμματική είναι αυτόνομη από οτιδήποτε άλλο. Και εδώ πλέον –στο τέλος αυτής της ενότητας, της ενότητας 1.2– μπαίνουμε στα βαθιά, μπαίνουμε στο *ψωμί*, μπαίνουμε στο τι κάνουμε όταν κάνουμε θεωρητική γλωσσολογία. Ας εξηγηθώ. Τα λατινικά είναι μια γλώσσα η οποία μιλήθηκε στη νότια Ευρώπη –και πολύ παραπέρα βέβαια– από έναν πολιτισμό αγροτών, πολεμιστών, που έφτιαξαν μια αυτοκρατορία. Τα γουόλμπιρι (Warlbiri) –τα οποία πιθανότητα δεν γνωρίζετε οι περισσότεροι– είναι μία γλώσσα που μιλιέται εδώ και περίπου 40.000 χρόνια από ιθαγενείς της Αυστραλίας, Αβορίγινες. Είναι μία από τις πολλές γλώσσες που μιλούσαν και μιλούν ακόμη στην περίπτωση της γουόλμπιρι οι Αβορίγινες της Αυστραλίας. Οι Αβορίγινες της Αυστραλίας, ως γνωστόν, ήταν τροφосуλλέκτες χωρίς οικισμούς, με πολύ περιορισμένη τεχνολογία. Μάλιστα οι Αβορίγινες είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα ομάδας ανθρώπων στην ιστορία της ανθρωπότητας, η οποία έκανε πισωγύρισμα, δηλαδή απεμπόλησε κάποια εργαλεία: έμεινε με λιγότερα εργαλεία από αυτά με τα οποία ήρθε στην Αυστραλία.

Γιατί λοιπόν να βάλουμε δίπλα-δίπλα τα λατινικά και τη γουόλμπιρι; Γιατί μοιάζουνε πάρα πολύ: τα γραμματικά τους συστήματα είναι συναρπαστικά παρόμοια. Και είναι συναρπαστικό το ότι είναι παρόμοια ακριβώς επειδή επειδή τα λατινικά είναι η γλώσσα των Ρωμαίων –φτιάξαν αυτοκρατορίες, νομικά συστήματα, οικοδομές, όλα όσα έχουν προσφέρει στην ανθρωπότητα οι Ρωμαίοι–, ενώ τα γουόλμπιρι είναι η γλώσσα ενός απομονωμένου και αρκετά εσωστρεφούς –μέχρι που ήρθαν οι Ευρωπαίοι και τους αποδεκάτισαν– *έθνους* ας το πούμε Αβορίγινων της Αυστραλίας. Τι μας λέει αυτό; Αυτό είναι μία ένδειξη –αν θέλετε– μία εικονογράφηση του ότι η γραμματική δεν είναι μόνο αυτόνομη, αλλά είναι και ανεξάρτητη από οτιδήποτε άλλο. Θα σας μιλήσω με ένα τεχνικό παράδειγμα: σκεφτείτε τον αριθμό *ενικό, πληθυντικό*. Θα μου πείτε ok, πρέπει μια γλώσσα να έχει αριθμό –δεν έχουν όλες οι γλώσσες αριθμό– γιατί είναι πολύ σημαντικό να ξέρεις αν κάτι είναι ένα, αν είναι δύο, αν είναι πολλά, οτιδήποτε. Εκ των υστέρων μπορεί κανείς να σκεφτεί πολλούς λόγους, γιατί οι γραμματικές των γλωσσών –όχι όλων των γλωσσών– έχουν αριθμό: ενικό και πληθυντικό, κάποιες έχουν δuiκό, τριικό κ.ο.κ. Παρόλα αυτά αυτή η συλλογιστική δεν τσουλάει, δεν προχωράει. Σκεφτείτε το βάρος, τη μυρωδιά και το χρώμα. Το βάρος, η μυρωδιά και το χρώμα είναι πάρα πολύ σημαντικές *νοητικές κατηγορίες*. Είναι σημαντικό να έχεις μια εικόνα του βάρους, της μυρωδιάς και του χρώματος των πραγμάτων γύρω σου.

Στη γλώσσα δεν υπάρχουνε *γραμματικές κατηγορίες*: βάρος, χρώμα, μυρωδιά με τον τρόπο που υπάρχει ο *αριθμός*. Αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί με κάποιου είδους ιστοριούλα, ότι για κάποιον λόγο ο αριθμός είναι πιο σημαντικός από το χρώμα.

‘Όχι! Αν —ας πούμε— είσαι τροφосуλλέκτης, όπως ήταν οι πρόγονοι μας για δεκάδες χιλιάδες χρόνια πριν γίνουμε αγρότες και εγκατασταθούμε σε οικισμούς, είναι πολύ σημαντικό να μπορείς να μιλήσεις με ακρίβεια και γρήγορα για το χρώμα ή για τη μυρωδιά κάποιου πράγματος. Μπορεί να είναι διαφορά μεταξύ ζωής και θανάτου. Ξέρετε, τα άγουρα είναι πράσινα, τα ώριμα δεν είναι συνήθως πράσινα, κάτι που μυρίζει άσχημα μάλλον δεν πρέπει να το φας κ.ο.κ.

Αλλά οι ανθρώπινες γλώσσες, οι οποίες δεν έχουν μεταβληθεί σε αυτό το θέμα, δεν έχουνε γραμματική κατηγορία μυρωδιά, βάρος ή χρώμα. Έχουνε γραμματική κατηγορία αριθμό. Γιατί; Η απάντηση είναι: γιατί έτσι. Γιατί έτσι είναι φτιαγμένη η γραμματική. Θυμάστε που σας είπα για ανατομία και φυσιολογία; Μπαίνουμε τώρα σε αυτά τα ζητήματα. Ο αριθμός ως γραμματική κατηγορία υπάρχει, το βάρος, το χρώμα, η μυρωδιά δεν υπάρχουνε. Άλλο παράδειγμα: υπάρχει γραμματική κατηγορία σχήμα, για έμψυχο-άψυχο και για γένος. Είναι αυτό που στα ελληνικά εκφράζεται ως *γένος*, [ενώ] σε άλλες γλώσσες —όπως οι ασιατικές γλώσσες— ως αυτό που λέμε *ταξινομητές*. Δηλαδή υπάρχουν γλώσσες οι οποίες κωδικοποιούνε τα ουσιαστικά με βάση το *φυσικό γένος*: *αρσενικά*, *θηλυκά*, με βάση το *έμψυχο-άψυχο*, ή με βάση το *σχήμα* τους. Όκ, και υπάρχουν κι ένα σωρό άλλες νοπτικές κατηγορίες, οι οποίες δεν κωδικοποιούνται πάνω στα ουσιαστικά με τον ίδιο τρόπο. Δεν υπάρχει γραμματική κατηγορία, όπως σας είπα πριν, βάρους, μυρωδιάς.

Σκεφτείτε την *πτώση*. Η πτώση δεν ανταποκρίνεται σε κανενός είδους —πτώση εννοώ ονομαστική, γενική, αιτιατική— εξωτερική πραγματικότητα: είναι ένα εσωτερικό χαρακτηριστικό της γλώσσας. Τι ακριβώς κάνει είναι κάτι που ακόμα ψάχνουμε και ακόμα μελετάμε: και υπάρχει πολύ ζωνρή αντιπαράθεση στον κλάδο —στον χώρο, όχι στον κλάδο— της γενικής, της θεωρητικής γλωσσολογίας, για το τι ακριβώς είναι η πτώση και τι ακριβώς κάνει. Πάντως σίγουρα δεν αντανakλά εξωτερικές πραγματικότητες, εξωτερικές νοπτικές κατηγορίες.

Ένα τελευταίο παράδειγμα: Υπάρχουνε συντακτικοί κανόνες σε πάρα πολλές γλώσσες που εκφράζουνε εστίαση (π.χ. «Τον Γιάννη είδα, όχι την Μαρία»), θεματοποίηση («Τον Γιάννη τον είδα προχθές»), μιλάμε για τον Γιάννη και λέω εγώ: «ναι, τον Γιάννη τον είδα προχθές»), θαυμασμό («Πόσο μεγάλο κορόιδο είσαι!») ή και ερωτήσεις μερικής άγνοιας («Πότε θα φάμε;»). Θα είδατε ίσως ότι όλοι αυτοί οι μηχανισμοί μοιάζουν, αλλά θα επανέλθουμε σ’ αυτό. Θα μου πείτε, ναι είναι σημαντικό να μπορεί κάποιος να εστιάσει, να πει δηλαδή ποιο είναι το σημαντικό, “τον Γιάννη είδα” ή να πει ναι για αυτό το πράγμα μιλήσαμε πριν, “τον Γιάννη τον είδα προχθές”. Και είναι και σημαντικό να εκφράξεις θαυμασμό, και είναι και σημαντικό να κάνεις ερωτήσεις. Πάρα πολύ ωραία, όλοι συμφωνούμε. Ποσό δεν υπάρχουνε συντακτικές δομές οι οποίες να εκφράζουν αγανάκτηση, αδημονία ή αποστασιοποίηση. Δεν είναι σημαντικά αυτά τα πράγματα; Ενδεχομένως να είναι, ενδεχομένως να μην είναι. Αντικατοπτρίζονται,

αντανακλώνται στη γλώσσα; Όχι. Αντικατοπτρίζονται, αντανακλώνται στη γραμματική της γλώσσας, για να γίνω πιο σαφής; Όχι.

Άρα το πώς είναι οργανωμένη η γραμματική της γλώσσας δεν είναι μόνο αυτόνομο από όλα τα άλλα, τον πολιτισμό, τη νόηση, αλλά είναι και ανεξάρτητο. Η γλώσσα επιλέγει να δημιουργήσει κατηγορίες, για κάποιες νοητικές κατηγορίες, όπως είναι ο αριθμός, όπως είναι η εστίαση, η θεματοποίηση, ο θαυμασμός, οι ερωτήσεις μερικής άγνοιας και όχι για άλλες. Το 'γιατί' και το 'πώς' δεν είναι κάτι που μπορεί να απαντηθεί εύκολα. Το 'γιατί' και το 'πώς' προϋποθέτει να χτίσουμε μια *θεωρία για τη γλώσσα*. Όπως σε κάθε επιστήμη δεν υπάρχουν απαντήσεις, χωρίς να υπάρχει πρώτα θεωρία.

εβδομάδα 1 Πώς μελετάμε τη γλώσσα;

- 1.1: Η γλωσσολογία ως γνωστική επιστήμη.
- 1.2: Η αυτονομία της γλώσσας.
- 1.3: Γλώσσα και σκέψη, γλώσσα και επικοινωνία.

Γλώσσα
και σκέψη
γλώσσα και
επικοινωνία.

Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι οι νοητικές κατηγορίες όπως γένος ή αριθμός ή και σχήμα –που αφορά τους ταξινομητές των γλωσσών της ανατολικής Ασίας– δεν έχουν κάποια προνομιακή θέση. Παρόλα αυτά καταλήγουν να γίνουν γλωσσικές κατηγορίες. Και υπάρχουν άλλες νοητικές κατηγορίες, όπως το βάρος, το χρώμα, η μυρωδιά και άλλες, που δεν καταλήγουν να κωδικοποιηθούν γραμματικά.

Σχετικό με αυτή την κατάσταση είναι και το ερώτημα του κατά πόσο διαμορφώνει η *επικοινωνία* τη γραμματική. Κατά πόσο οι επικοινωνιακές ανάγκες, οι γενικές επικοινωνιακές ανάγκες, διαμορφώνουν τη δομή της γραμματικής. Υπάρχει μια μεγάλη μερίδα γλωσσολόγων οι οποίοι εργάζονται ακριβώς προς την κατεύθυνση του να δείξουν ότι οι επικοινωνιακές ανάγκες διαμορφώνουν, πλάθουν, λαξεύουν –αν θέλετε– τη γραμματική συγκεκριμένων γλωσσών, βρισκόμενες σε ανταγωνισμό (αυτές οι επικοινωνιακές ανάγκες) με άλλους παράγοντες.

Μπορούμε όμως να πούμε ότι η γλωσσική επικοινωνία –η επικοινωνία γενικότερα– διαμορφώνει τη γλώσσα; ότι η γλώσσα είναι φτιαγμένη ώστε να εξυπηρετεί την επικοινωνία; μπορούμε να πούμε κάτι τέτοιο; Πιθανότατα όχι.

Η γλώσσα είναι ένα πάρα πολύ καλό εργαλείο για να επικοινωνήσουμε συγκεκριμένα πράγματα, λχ. *λογικές προτάσεις*, δηλαδή μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα για να πούμε ότι “η πλατίνα είναι ένα πολύτιμο μέταλλο”. Αυτό ακούγεται σχεδόν ευτελές γιατί χρησιμοποίησα γλώσσα για να σας πω τι μπορεί να κάνει η γλώσσα.

Όπως όμως επεσήμανε και ο φιλόσοφος Jerry Fodor (Τζέρι Φόντορ) υπάρχουν επικοινωνιακές καταστάσεις για τις οποίες η γλώσσα, η ανθρώπινη γλώσσα, οποιαδήποτε ανθρώπινη γλώσσα –θυμηθείτε, είναι όλες ισοδύναμες εκφραστικά– δεν είναι και πάρα πολύ καλό εργαλείο.

Το προφανές παράδειγμα είναι τα συναισθήματα. Σκεφτείτε πόσο δύσκολο είναι να μιλήσει κανείς για τα συναισθήματά του. Και εδώ πέρα δεν αναφέρομαι στα ζόρια που μας δημιουργούν οι κοινωνικές συμβάσεις, αλλά μιλάω για το να μιλάει κανείς για τα συναισθήματα σε ένα απλό, σαφές επίπεδο. Είναι πάρα πολύ δύσκολο να διατυπώσει κανείς τον ακριβή τρόπο με τον οποίο αισθάνεται. Αυτό έχει να κάνει με τη γλώσσα. Δεν έχει να κάνει με το ότι δεν έχουμε αρκετές λέξεις για τα συναισθήματα – σας υπενθυμίζω, ορολογία μπορεί να φτιαχτεί. Όταν μιλάτε με έναν άνθρωπο δικό σας μπορείτε να φτιάξετε επιτόπου έναν όρο για κάποιο συναίσθημα, ότι και τότε ένιωσα “Πάτρα” κι ο άλλος θα καταλάβει ότι νιώσατε τότε όπως είχατε νιώσει στην Πάτρα κλπ., κλπ. Το πρόβλημα δεν είναι η λέξη, το πρόβλημα είναι η ίδια η γλώσσα. Η γλώσσα δεν φαίνεται να εξυπηρετεί τις

επικοινωνιακές μας ανάγκες όσον αφορά τα συναισθήματα και γι' αυτό και καταφεύγουμε στη μεταφορά "ένιωσα ένα κενό μέσα μου", ή και στην ποίηση· γενικότερα στη δημιουργική έκφραση.

Άρα, η γλώσσα δεν είναι και πολύ καλή να μιλήσει για τα συναισθήματα. Θα μου πείτε "ωχ τώρα πιάσαμε κουβέντες λίγο θολές", οπότε ας σας δώσω ένα λίγο πιο μπανάλ παράδειγμα και αυτό είναι οι κατευθύνσεις. Παρότι το να βρίσκει κανείς τον δρόμο του και να προσανατολίζεται και να πηγαίνει προς τη σωστή κατεύθυνση είναι θεμελιώδεις για την ανθρώπινη επιβίωση –και δεν εννοώ μόνο να μπορείς να πας στο σπίτι σου και να βρεις τον δρόμο να φύγεις από το σπίτι σου, ή τι να κάνεις άμα χαθείς στο δάσος, αλλά μιλάω, και πάλι, για την ιστορία της ανθρωπότητας τα τελευταία 50.000-100.000 χρόνια–, παρότι λοιπόν είναι ζωτικό να μπορεί κανείς να ξέρει πού πάει και να βρίσκει τον δρόμο του και είναι πολύ χρήσιμο να μπορεί κάποιος να δίνει κατευθύνσεις σε κάποιον άλλο –γι' αυτό και τα GPS κάνουν θραύση άλλωστε–, η γλώσσα είναι πάρα πολύ κακό εργαλείο γι' αυτή τη δουλειά. Είναι πάρα πολύ δύσκολο να εξηγήσετε σε κάποιον πώς να φύγει από κάπου και να πάει κάπου αλλού χρησιμοποιώντας μόνο γλώσσα. Μάλλον είναι ο καλύτερος τρόπος να τον κάνετε να χαθεί. Γι' αυτό και χρησιμοποιούμε είτε GPS είτε –παλιότερα– χάρτες, διαγράμματα... κάνουμε πολλές χειρονομίες, προσπαθούμε να δώσουμε μια εικόνα του τοπίου· δηλαδή προσπαθούμε κάπως να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα όχι για να δώσουμε κατευθύνσεις, αλλά για να φτιάξουμε περιγραφή του τοπίου έτσι ώστε ο άλλος να καταλάβει πού πάει: "Όταν δεις εκεί έναν λόφο που είναι κάπως έτσι κι έχει προς τα κει κάτι δεντράκια" (δείτε χρησιμοποιώ τα χέρια μου), "θα κάνεις δεξιά". Πάντως, κατευθύνσεις με καθαρή χρήση της γλώσσας, συνήθως οδηγούν στο να χαθείς.

Άρα, η γλώσσα εξυπηρετεί τις επικοινωνιακές ανάγκες μας, αλλά όχι όλες τις επικοινωνιακές ανάγκες μας. Πολλές επικοινωνιακές ανάγκες μας δεν εξυπηρετεί η γλώσσα. Μπορεί λοιπόν κανείς να πει ότι η επικοινωνία, εν γένει, διαμορφώνει τη *γραμματική δομή*. Σε καμία περίπτωση. Αυτό που μπορεί να πει όμως είναι ότι προσαρμόζουμε την έκφρασή μας στις δυνατότητες της γλώσσας. Δηλαδή, αναγκάζομαστε να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα –για να επικοινωνήσουμε– με τον τρόπο που μας υπαγορεύει η γλώσσα· κι εκεί που δεν τα καταφέρνουμε με τη γλώσσα, είτε θα χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα δημιουργικά (ποίηση, λογοτεχνία), είτε θα χρησιμοποιήσουμε εξωγλωσσικά μέσα (λ.χ. χάρτες).

Το συμπέρασμα που προκύπτει στην αρχή αυτής της ενότητας είναι αυτό το οποίο υπαινίχθηκα στο τέλος της προηγούμενης. Δηλαδή ότι η γλώσσα είναι ένα *εργαλείο*, είναι ένα όργανο ακριβέστερα, το οποίο είναι αυτό που είναι· με τα σχεδιαστικά του χαρακτηριστικά, τις παραξενιές του και με τον τρόπο που δουλεύει – με τη φυσιολογία του. Αυτός [ο τρόπος] μπορεί να εξυπηρετεί ή μπορεί να μην εξυπηρετεί επακριβώς τους σκοπούς μας.

Σας μιλάω εδώ και κάμποση ώρα για γραμματική. Θα μιλήσουμε αναλυτικά για το τι είναι γραμματική και πώς λειτουργεί, αλλά νομίζω ότι –για να μπορούμε να συνεννοούμαστε– καλό θα ήταν να σας δώσω κάποιους πρώτους όρους έτσι ώστε να πάρετε μια αδρή εικόνα του τι εννοούμε όταν λέμε γραμματική. Επαναλαμβάνω, είναι κάτι στο οποίο θα επιστρέψουμε.

Όταν λέμε γραμματική στη θεωρητική γλωσσολογία μιλάμε καταρχήν –ή καταρχάς(!)– για τη *φωνολογία*. Η *φωνολογία* είναι η *γραμματική των ήχων, των φθόγγων, αν θέλετε, όπως αυτοί χρησιμοποιούνται στη γλώσσα*.

Το γεγονός ότι στα ελληνικά το ‘γκ’ και το ‘γγκ’ –τουλάχιστον σε κάποιες διαλέκτους των ελληνικών– είναι ισοδύναμα, δηλαδή είτε πεις *έγκλιση* είτε πεις *έγγλιση* είναι το ίδιο (σε κάποιες διαλέκτους, όχι σε όλες), είναι ένα φωνολογικό χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων διαλέκτων. Δεν έχει να κάνει με τους φθόγγους καθ’ εαυτούς. Γι’ αυτό και σε άλλες γλώσσες η διαφορά μεταξύ του ‘g’ και του ‘ng’ είναι σαφής και μπορείς να έχεις διαφορετικές λέξεις έτσι. Παραδείγματος χάρη, ‘finger’ και ‘figure’ είναι δύο διαφορετικές λέξεις στα αγγλικά.

Η φωνολογία ασχολείται με τη *μελωδία* (*μελωδία* είναι ακριβώς οι διαφορετικοί φθόγγοι: η διαφορά μεταξύ ‘α’ και ‘ί’, η διαφορά μεταξύ ‘σ’ και ‘ζ’) και ασχολείται και με την *ποσότητα*. Η ενασχόληση με την ποσότητα στη φωνολογία είναι η ενασχόλησή μας με *συλλαβές*, *πόδες* και *φωνολογικές φράσεις* π.χ. το γεγονός ότι σε γλώσσες όπως στα ελληνικά και στα γαλλικά μπορείς να ξεκινήσεις μια λέξη με ‘ψ’ (όπως ‘ψυχή’, και στα γαλλικά: ‘psychologue’ / ‘ψυχολόγκ’), αλλά ότι δεν μπορείς στα αγγλικά (εξού και ‘psychology’ δεν είναι ‘ψαϊκόλοτζι’ αλλά είναι ‘σαϊκόλοτζι’), έχει να κάνει με την ποσότητα στη φωνολογία· τι μπορεί να βρίσκεται σε αρχή λέξης, πόσο μεγάλη ή πόσο μικρή μπορεί να είναι η συλλαβή μας, τι είδους περιορισμοί υπάρχουν στη συλλαβή.

Φωνολογία δεν είναι μόνο η ενασχόληση με τα τεμάχια, δηλαδή με το ‘γκ’, με το ‘τ’, με το ‘α’, με το ‘ου’, φωνολογία είναι και η μελέτη αυτού που λέμε *υπερτεμαχιακό σκέλος της γλώσσας*, δηλαδή της *προσωδίας, του ρυθμού, του επιτονισμού*. Ένα απλό παράδειγμα του τι είναι *υπερτεμαχιακή φωνολογία* είναι η διαφορά μεταξύ *συλλαβοχρονισμού* (γλώσσες όπου κάθε συλλαβή κρατάει το ίδιο – ελληνικά) και *τονοχρονισμού* (γλώσσες στις οποίες κάθε απόσταση από τόνο σε τόνο κρατάει το ίδιο). Παράδειγμα, στα ελληνικά έχουμε τη λέξη ‘ταραμοσαλάτα’, όπου κάθε συλλαβή διαρκεί περίπου το ίδιο: ‘τα-ρα-μο-σα-λά-τα’. Η ίδια λέξη στα αγγλικά, που έχει δύο τόνους, έχει έναν πρωτεύοντα και έναν δευτερεύοντα, είναι ‘τά-ramosalá-ta’. Όπου μεταξύ των δύο τόνων (το ‘τά’ - ‘λά’) είναι μια χρονική περίοδος η οποία είναι σχεδόν ίση με την άλλη. Γι’ αυτό και ακούγονται

τόσο διαφορετικά οι δύο γλώσσες μεταξύ τους. Για τους μεν ομιλητές της αγγλικής τα ελληνικά ακούγονται 'τα-τα-τα-τα' για μας η αγγλική ακούγεται ένα πράμα σαν συμφурμός. Δεν είναι φυσικά μόνο τα ελληνικά και τα αγγλικά, απλώς αναφέρω τις συγκεκριμένες γλώσσες γιατί ενδεχομένως είναι πιο οικείες. Αυτή είναι η *φωνολογία: η γραμματική των φθόγγων, η γραμματική των ήχων, η γραμματική του ρυθμού, η γραμματική της προσωδίας κ.ο.κ.*

Ένα άλλο σκέλος της γραμματικής είναι η *μορφολογία. Μορφολογία είναι αυτό που στη σχολική γραμματική παραδοσιακά λέμε γραμματική, δηλαδή πώς φτιάχνονται οι λέξεις, πώς χτίζουμε από μικρότερα κομμάτια τις λέξεις* π.χ. έχουμε τη λέξη 'αεροπλάνο' και μπορούμε να αναγνωρίσουμε μέσα το 'αερό', που υπάρχει και στο 'αέρας', 'αερίζω', 'αερισμός' κ.ο.κ., ένα 'πλάν', αλλά μπορούμε να αναγνωρίσουμε και μια κατάληξη '-ο', που μας λέει ότι η συγκεκριμένη λέξη είναι ουσιαστικό και ουδέτερο. Η γραμματική τού πώς χτίζονται οι λέξεις, οι *μορφές*, πώς συνδυάζονται οι διάφορες *μορφές*, αυτό δηλαδή που λέμε *γραμματική* απλώς στα σχολικά, είναι η *μορφολογία*.

Η γραμματική χωρίζεται σε *παραγωγική μορφολογία, δηλαδή πώς φτιάχνουμε λέξεις* (πώς από τη λέξη 'παιδί' μπορεί να έχεις 'παιδίατρος', 'παιδοκόμος', 'παιδιαρίζω', 'αποπαίδι' κ.ο.κ.) και η *εγκλιτική μορφολογία* η οποία έχει να κάνει με την *κλίση* (τρέχω - τρέχεις - τρέχει - τρέχουμε - τρέχετε - τρέχουν - τρέχαμε - τρέχατε - τρέξουμε κ.ο.κ.).

Τέλος, η τρίτη μεγάλη περιοχή ας το πούμε της γραμματικής είναι η *σύνταξη*, που είναι αυτό που λέγαμε *συντακτικό* στο σχολείο, αλλά όχι μόνο. Το συντακτικό στο σχολείο –θα επανέλθουμε σε αυτό το θέμα– ασχολιόταν κυρίως με *φαινόμενα* πολύ συγκεκριμένα. *Η σύνταξη είναι η μελέτη του πώς συνδυάζουμε λέξεις για να φτιάξουμε φράσεις και προτάσεις.*

Τώρα που κάπως ξεκαθαρίσαμε, έστω και πολύ γενικά, τι εννοούμε όταν λέμε γραμματική, πώς συνδυάζονται οι *ήχοι* και οι *φθόγγοι* (*φωνολογία*), πώς φτιάχνονται οι λέξεις (*μορφολογία*), πώς φτιάχνονται φράσεις και προτάσεις (*σύνταξη*), μένει να δούμε ένα τελευταίο στοιχείο που αφορά τη σχέση μεταξύ γλώσσας και σκέψης, γλώσσας και επικοινωνίας.

Είδαμε ότι η επικοινωνία στο σύνολό της δεν διαμορφώνει τη γραμματική δομή. Είδαμε ότι υπάρχουν *νοητικές κατηγορίες* οι οποίες εκφράζονται γραμματικά όπως ο *αριθμός*, είδαμε ότι υπάρχουν *γραμματικές κατηγορίες* οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με *νοητικές κατηγορίες* όπως η *πτώση* και είδαμε ότι υπάρχουν και *νοητικές κατηγορίες* όπως το *βάρος*, το *χρώμα*, η *μυρωδιά* που δεν γραμματικοποιούνται, όπως λέμε.

Το ευρύτερο πρόβλημα –ένα πρόβλημα που θα μας απασχολήσει και παρακάτω– είναι κατά πόσο η γραμματική δομή, κατά πόσο η *γλωσσική δομή*, κατά πόσο η δυνατότητα της γλώσσας να φτιάχνει δομή είναι αναπόσπαστο μέρος της νόησης. Αυτό είναι ένα πολύ μεγάλο ζήτημα, ευτυχώς όμως υπάρχουν πολλές κλινικές μελέτες που ρίχνουν φως στο πώς μπορούμε να απαντήσουμε αυτό το ερώτημα. Επαναλαμβάνω, το ερώτημα είναι κατά πόσο η γραμματική δομή, κατά πόσο η γλωσσική δομή –να το πω πιο απλά– είναι μέρος αναπόσπαστο της νόησης.

Καταρχήν σε ένα πρώτο επίπεδο αντιλαμβάνεστε ότι δεν είναι απαραίτητο κάποιος που είναι ευφυής να έχει και ευφράδεια. Λίγο πιο πικρά δεν είναι απαραίτητο κάποιος που είναι ευφραδής να είναι και ευφυής. Αλλά, όπως σας είπα, δεν χρειάζεται να μείνουμε σε αυτές τις πολύ πρόχειρες παρατηρήσεις, γιατί υπάρχουν κλινικές μελέτες σχετικά με τη λεγόμενη *διπλή αποσύνδεση* γλώσσας και νόησης. Τι θα πει διπλή αποσύνδεση; Ότι μπορεί να υπάρχει μία βλάβη στη νόηση χωρίς να υπάρχει βλάβη στη γλώσσα και ότι μπορεί να υπάρχει μία βλάβη στη γλώσσα χωρίς να υπάρχει βλάβη στη νόηση. Δηλαδή δεν είναι απαραίτητο κάποιος ο οποίος έχει λ.χ. νοητική υστέρηση να έχει γλωσσικό πρόβλημα. Δεν είναι απαραίτητο κάποιος ο οποίος έχει γλωσσικό πρόβλημα να έχει νοητική υστέρηση. Και τα τέσσερα σενάρια παίζουν. Δηλαδή: νορμάλ νόηση με νορμάλ γλώσσα, νοητική υστέρηση με νορμάλ γλώσσα, γλωσσικό πρόβλημα και νοητική υστέρηση, αλλά και γλωσσικό πρόβλημα με νορμάλ νόηση.

Ας δούμε το πράγμα με λίγη περισσότερη λεπτομέρεια. Είναι γνωστές περιπτώσεις ανθρώπων με κανονική νόηση ή μάλλον με νόηση σε πολύ καλύτερη κατάσταση, όταν δει κανείς τις σοβαρές γλωσσικές διαταραχές τους. Τα παραδείγματα που δίνουμε συνήθως ξεκινούν με την Τζίνι (Genie)• η Τζίνι ήταν ένα κορίτσι το οποίο είχε φυλακιστεί από τον ψυχωσικό πατέρα

της στη δεκαετία του '70, έφτασε μέχρι τα δεκατρία χωρίς να έχει επαφή με τον έξω κόσμο, είχε δημιουργηθεί πολύ μεγάλος ντόρος – τις λεπτομέρειες θα τις δούμε κάποια στιγμή. Το ενδιαφέρον είναι ότι όταν τελικά μπήκε σε πρόγραμμα θεραπείας, ενώ η νοημοσύνη της άρχισε να αναπτύσσεται, επειδή πλέον έπαιρνε ερεθίσματα και βρισκόταν σε ένα περιβάλλον ανθρώπινο και όχι κλεισμένη –νομίζω κάτω από τη σκάλα την είχε κλειδωμένη ο πατέρας της–, η Τζίνι αναπτύχθηκε νοητικά αλλά όχι γλωσσικά. Δηλαδή είχαμε την περίπτωση όπου η νόηση είναι πιο ανεπτυγμένη από τη γλώσσα.

Παρόμοιο περιστατικό είναι της Τσέλσι (Chelsea) –όλα αυτά ξέρετε δεν είναι πραγματικά ονόματα, τα χρησιμοποιούμε για να προστατέψουμε τους ανθρώπους–, η οποία διαγνώστηκε μόλις τριάντα ενός ετών ως κωφή· ζούσε στη Βόρεια Καλιφόρνια, επί τριάντα ένα χρόνια η διάγνωση ήταν ότι είναι ψυχωσική και ενδεχομένως επικίνδυνη. Επειδή ήταν κωφή δεν μπορούσε να κατακτήσει τη γλώσσα. Όταν τελικά τριάντα ενός χρόνων διαγνώστηκε ως κωφή, της βάλανε κοχλιακό εμφύτευμα, μπόρεσε να αναπτυχθεί αρκετά ικανοποιητικά νοητικά, αλλά γλωσσικά έμεινε εντελώς πίσω, δηλαδή η ομιλία της και ο λόγος της δεν μοιάζουν ούτε καν με μικρού παιδιού. Οπότε έχουμε περιπτώσεις όπου οι γλωσσικές διαταραχές συνοδεύονται από νόηση σε πολύ καλύτερο βαθμό, είναι οι περιπτώσεις όπως είπα της Τζίνι και της Τσέλσι.

Αντίστοιχα –και αυτό είναι πολύ πιο ενδιαφέρον– έχουμε πάρα πολλές κλινικές περιπτώσεις όπου η γλώσσα είναι δυσανάλογα ανεπτυγμένη σε σχέση με το γενικότερο νοητικό προφίλ, δηλαδή έχουμε ένα προφίλ νοητικής υστέρησης με πολύ ανεπτυγμένη γλώσσα. Αυτές είναι περιπτώσεις όπως η περίπτωση που είναι γνωστή ως Ντενίζ (Denyse), η οποία είναι εξαιρετικά ετοιμόλογη, ευφραδής, και μάλιστα χαίρεται να μιλάει, αλλά έχει βαριά νοητική υστέρηση, δεν έχει καν εικόνα του ποιοι είναι η οικογένειά της, και πολλές φορές μιλάει για πράγματα τα οποία δεν υπάρχουν μόνο και μόνο για τη χαρά να μιλάει. Αυτή είναι η περίπτωση της Ντενίζ.

Έχουμε ανθρώπους με σύνδρομο Down οι οποίοι έχουν πολύ βαριά νοητική υστέρηση αλλά σχεδόν κανονική γραμματική, ακόμη και τα λεγόμενα δύσκολα σημεία της γραμματικής. Η Φρανσουάζ (Françoise) είναι γαλλόφωνη οπότε δεν έχει πρόβλημα, π.χ. με το γένος της γαλλικής. Οι δύο περιπτώσεις οι οποίες είναι και οι πιο γνωστές είναι τα παιδιά ή οι νέοι με σύνδρομο Williams. Το σύνδρομο Williams είναι ένα πολύ πολύπλοκο σύνδρομο, έχει χαρακτηριστεί ως το αντίθετο του αυτισμού. Αυτό που μας αφορά εδώ είναι ότι τα παιδιά με σύνδρομο Williams έχουν πολύ ανεπτυγμένες γλωσσικές ικανότητες –όχι παντού, αλλά ας πούμε έχουν στη σύνταξη– και έχουν πολύ πλούσιο αλλά μη τυπικό λεξιλόγιο, ενώ βέβαια έχουν και αυτά προφίλ βαριάς νοητικής υστέρησης.

Τέλος μία μοναδική περίπτωση είναι ο Κρίστοφερ (Christopher)· ο Κρίστοφερ είναι αυτό που στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως *σοφός μικρόνους* νομίζω –το οποίο ακούγεται απαίσιο–, είναι αυτό που λέμε *savant* στα αγγλικά. Αν έχετε δει τον *Άνθρωπο της Βροχής* (*Rain Man*) –που παίζει ο Ντάστιν Χόφμαν τον αδελφό του Τομ Κρουζ, που είναι μαθηματική ιδιοφυΐα αλλά έχει βαρύ αυτισμό–, είναι μία

τέτοια περίπτωση. Ο Κρίστοφερ δεν έχει απλώς βαρύ αυτισμό, έχει ένα προφίλ γενικευμένης νοητικής υστέρησης και σε μεγάλο βαθμό αναπηρίας, έχει δηλαδή και σωματική αναπηρία, αλλά είναι μοναδική η περίπτωση του, γιατί εκτός του ότι μιλάει άψογα τη μητρική του γλώσσα, παρότι δεν τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα η επικοινωνία, μιλάει άλλες είκοσι δύο γλώσσες και επίσης νοηματίζει στη βρετανική νοηματική γλώσσα, δηλαδή μιλάμε για έναν πολύγλωσσο άνθρωπο. Η πολυγλωσσία σε τέτοια έκταση δεν είναι ανήκουστη, άνθρωποι οι οποίοι μιλάνε πάνω από είκοσι γλώσσες συνήθως καταλήγουν στο διπλωματικό σώμα, ωστόσο στην περίπτωση του Κρίστοφερ έχουμε έναν άνθρωπο ο οποίος έχει πολύ βαριά νοητική υστέρηση και αναπηρία.

Οπότε συνοψίζοντας –θα επανέλθουμε σε αυτά– βλέπουμε ότι μπορείς να έχεις άθικτη νόηση με προβληματική γλώσσα, μπορείς να έχεις άθικτη ή και υπερανεπτυγμένη γλώσσα με νοητική υστέρηση και φυσικά υπάρχουν και οι άλλες δύο περιπτώσεις, *νορμάλ* γλώσσα με *νορμάλ* νοητικό προφίλ ή βαριά αναπηρία και στα δύο.

Θα τα δούμε αυτά τα πράγματα λίγο καλύτερα στη συνέχεια.

**[ανοιχτή] ομάδα απομαγνητοφωνήσεων
φοιτητών του διαδικτυακού μαθήματος γλωσσολογίας**

απομαγνητοφωνήσεις

sOFIArIZOPOULOU, Asimenia, tal, Domenica27, Lemonia9, Diamant, Evaggelia5, kpasisi.

αντιπαραβολές

Asimenia, kpasisi, sOFIArIZOPOULOU, Evaggelia5.

τελική επιμέλεια κειμένου

sOFIArIZOPOULOU, kpasisi, Evaggelia5, Asimenia.

γραφιστική επιμέλεια

sOFIArIZOPOULOU.

απομαγνητοφωνήσεις
βιντεοδιαλέξεων του διαδικτυακού μαθήματος γλωσσολογίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

© Mathesis

OPENedX®

ΙΔΡΥΜΑ ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ
STAVROS NIARCHOS
FOUNDATION

με δωρεά από το

γλωσσολογία

mosc
mathesis

Φοίβος Παναγιωτίδης

Από τη νόηση στη φωνή.

Τι είναι γλώσσα;